

63.3(4)Укр
С-137

К.С.

САВЧУК П.О.

ДУБНО

у роки великої
вітчизняної
війни



ПЕТРО САВЧУК

ДУБНО
в роки війни
(1941-1945рр.)

Історичний нарис

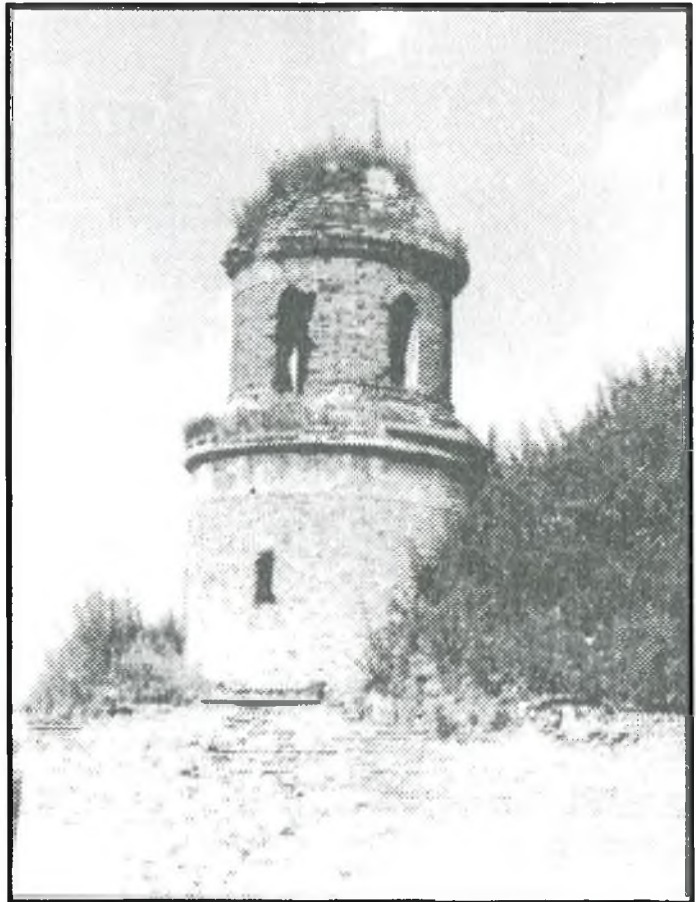


Ліста
Рівне
1999

ДУБНО лежить на $50^{\circ}25'$ північної широти і $43^{\circ}23'$ східної довготи, на віддалі 45 км від обласного центру і 365 км від столиці України Києва, на закруті ріки Ікви, оточене з двох сторін водою, з інших - осушеними болотами.

Тут з давніх-давен схрещувалися шляхи зі сходу на захід, з півдня на північ. У результаті місто часто опинялося у вирі важливих історичних подій.

Сюди тягнулися всі: ті, хто хотів торгувати, збагачуючи цим місто, а нерідко й завоювники, зважаючи на



● Північна башта дубенського замку - свідок нескореної величі м. Дубно.

●
У
центрі
м. Дубно.



його вигідне розташування.

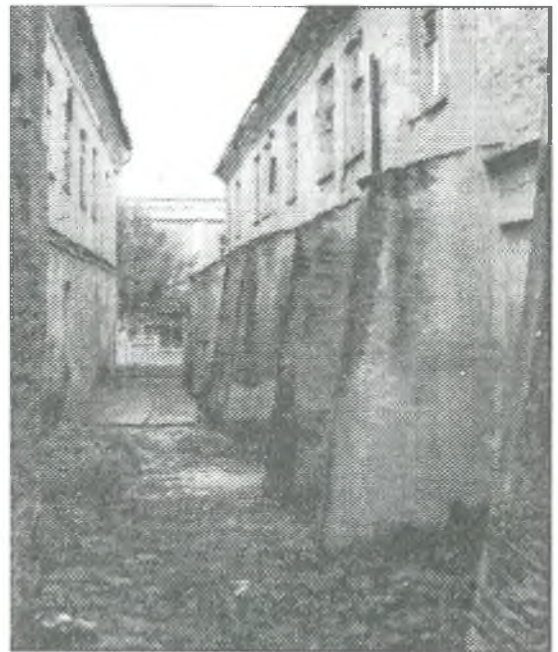
Зі століття в століття Дубно ставало містом архітектурної, культурної і військової слави, одним з найзначніших поселень у Волинському краї.

Славні сторінки у свою біографію Дубно вписало на початку Великої Вітчизняної війни, а також при його звільненні від німецько-фашистських загарбників.

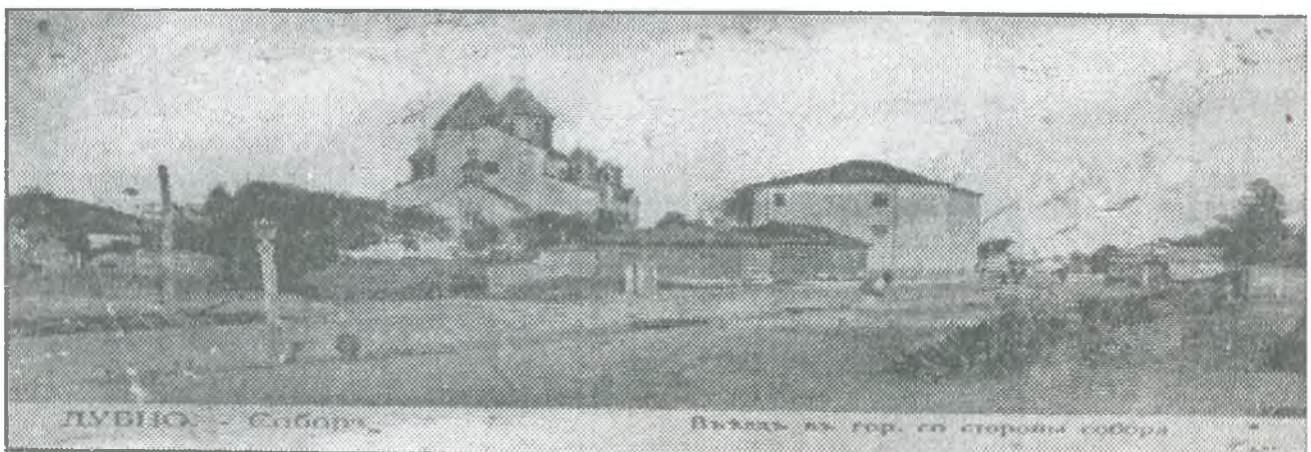


● Палац Любомирських у Дубенському замку.

● Забудови у центрі старовинного Дубно.



● В'їзд в Дубно зі сторони Львова напередодні війни.



ДУБНО - Собор

Вид на г. з сторони собора

Розділ 1

ДУБНО НАПЕРЕДОДНІ ВІЙНИ

1 вересня 1939 року розпочалася друга світова війна нападом фашистської Німеччини на Польщу. А 17 вересня Червона Армія перейшла польський кордон і уже наступного дня, 18 вересня, оволоділа древнім містом Дубно.

В багатьох селах населення вітало прихід Червоної Армії, люди підносили хліб-сіль. Наприкінці 1939 року згідно з територіально-адміністративним поділом Дубно стало центром району. У місті було створено міську Раду, підпорядковану райвиконкому. Як і на всіх західно-українських землях, було націоналізовано банки, промислові підприємства, житловий фонд.

Зміни сталися і на ниві культури. У Дубно відкрилися три середні, дві семирічні школи, сільськогосподарський технікум. Згодом розпочали працювати бібліотека, будинок культури, було

● *Центральна вулиця м. Дубно в перші дні війни.*



реорганізовано краєзнавчий музей.

Уперше за століття була введена в установах, школах українська мова. Вживались заходи до ліквідації неписьменності, населення отримало право на безплатну медичну допомогу. Дрібні кустарі і ремісники об'єдналися в артілі.

У 1940 році було відбудовано беконно-консервну фабрику, створено промартіль 8 Березня, відкрито на базі приватної майстерні ливарно-механічний завод, розвивалося хмелярство.

Заміна польського режиму серйозно вплинула на українське політичне життя. Пройшли вибори до державних органів - Рад депутатів трудящих, створювались комуністичні осередки, комсомольські організації та учнівської молоді. Разом з тим радянський уряд не допустив існування жодної політичної партії, організації, які існували до вересня 1939 року.

Були ліквідовані соціокультурні і економічні товариства, їх майно стало державним. Землі великих землевласників роздали селянам, але лише на декілька місяців, бо вже з весни 1940 року почалася широка кампанія колективізації.

Лише ОУН не припинила своєї діяльності у підпіллі. З самого початку встановлення радянської влади, члени ОУН шукали нові орієнтири роботи у зв'язку з новою політичною ситуацією. Дбали про збереження нерозконспірованого членства організацій, про членів організацій, які вийшли з карцерів, тюрм, зайнялися підготовкою до нового підпільного життя.

Частина активу намагалась працювати у легальному секторі.

● *Перед
вступом
окупантів
у м. Дубно.*



Вживалася в нову дійсність, збирала зброю, одяг, медикаменти, військові карти для подальшої боротьби, проводилась робота по збереженню членів ОУН від репресій.

До цього ОУН пройшла велику школу. З 1921 по 1939 роки під проводом ОУН велась боротьба за українську школу, церкву, організовувались бойкоти державної монополії на горілку, тютюн.

Політичні процеси за приналежність до ОУН мали розголос, піднімали і скріплювали національну свідомість людей. Посидання легальної і нелегальної роботи давало бажані результати. ОУН виступала безкомпромісним політичним центром, зуміла охопити частину молоді. Молоді члени організації проходили значне випробування, виконуючи різні доручення своїх зверхників.

Після вересня 1939 року ОУН спрямувала свою діяльність проти організаторів колгоспів, учителів, культосвітніх, радянських і партійних працівників.

Польську інтелігенцію, українських активістів після вересня радянська влада «нейтралізувала», їх арештовували і депортовували, нерідко - цілі сім'ї. Ця подвійна ситуація - соціалістичних перетворень і переслідувань - не змінилася аж до війни між Німеччиною і СРСР.

Розділ 2

БОЇ ЗА ДУБНО

Фашистські бомби впали на Дубно уже в перший день війни, 22 червня 1941 року. Було зруйновано ряд будинків, загинули мирні жителі.

Розвідзведення штабу зони протиповітряної оборони Київського особливого військового округу від 22 червня о 20 год. повідомило: 05.25 год. ворог бомбардував аеродром в Дубно та ін. ^{1*}

А очевидець першого удару фашистської авіації по аеродрому, який ще тільки будувався, М.Янчар, житель с. Мокре, згадав: « І вдень, до пізньої ночі, було на будівництві як у вулику. І вже за північ усе затихало, тільки коні, хрупаючи траву, пофуркували... І враз - гул моторів порушує Божу благодать. Визг і вибухи бомб... Все живе піднялось, наче кип'ятком ошпарене. Постріли, розрив бомб, крик, визг, іржання коней, ляск возів - усе змішалось в один несамопитий гул. А це означало, що почалася війна, хоч ми про це ще нічого не знали. Люди збиралися купками, гомоніли, обмінювалися думками, робили свої припущення» ².

В цей же день в небі на південний захід від Дубно о 4 годині 25 хвилин льотчик 46-го винищувального авіаполку, що дислокувався у Дубно, старший лейтенант Іван Іванович Іванов таранив, піднявшись з польового аеродрому в районі Млинова, фашистський літак «ХЕ-111». Командування 46-го винищувального авіаційного полку так описало повітряний бій за участю старшого лейтенанта І.І.Іванова: «Учасники повітряного бою: командир ланки старший лейтенант Іванов І.І., льотчики лейтенант Юр'єв і лейтенант Кондранін. В 4.55, перебуваючи на висоті 1,5 тис. - 2 тис. м

^{1*}Лето 1941. Украина. Док. и матер., Хроника событий - К., 1991. - С.116.
^{2*} М.Янчар. Радість зі сльозами на очах //Червона зірка. - 1990. - 9 травня.

Розділ 2

БОЇ ЗА ДУБНО

Фашистські бомби впали на Дубно уже в перший день війни, 22 червня 1941 року. Було зруйновано ряд будинків, загинули мирні жителі.

Розвідзведення штабу зони протиповітряної оборони Київського особливого військового округу від 22 червня о 20 год. повідомило: 05.25 год. ворог бомбардував аеродром в Дубно та ін. ^{1*}

А очевидець першого удару фашистської авіації по аеродрому, який ще тільки будувався, М.Янчар, житель с. Мокре, згадував: « І вдень, до пізньої ночі, було на будівництві як у вулику. І вже за північ усе затихало, тільки коні, хрупаючи траву, пофуркували... І враз - гул моторів порушує Божу благодать. Визг і вибухи бомб... Все живе піднялось, наче кип'ятком ошпарене. Постріли, розрив бомб, крик, визг, іржання коней, ляск возів - усе змішалось в один несамопитий гул. А це означало, що почалася війна, хоч ми про це ще нічого не знали. Люди збиралися купками, гомоніли, обмінювалися думками, робили свої припущення» ².

В цей же день в небі на південний захід від Дубно о 4 годині 25 хвилин льотчик 46-го винищувального авіаполку, що дислокувався у Дубно, старший лейтенант Іван Іванович Іванов таранив, піднявшись з польового аеродрому в районі Млинова, фашистський літак «ХЕ-111». Командування 46-го винищувального авіаційного полку так описало повітряний бій за участю старшого лейтенанта І.І.Іванова: «Учасники повітряного бою: командир ланки старший лейтенант Іванов І.І., льотчики лейтенант Юр'єв і лейтенант Кондранін. В 4.55, перебуваючи на висоті 1,5 тис. - 2 тис. м

^{1*}Лето 1941. Украина. Док. и матер., Хроника событий - К., 1991. - С.116.
^{2*} М.Янчар. Радість зі сльозами на очах //Червона зірка. - 1990. - 9 травня.

і прикриваючи аеродром Дубно, помітили йдучих на бомбування три «ХЕ-111». Перейшовши в пікірування, атакуючи «ХЕ-111» ззаду, ланка відкрила вогонь. Після використання боєкомплекту старший лейтенант Іванов протаранив «ХЕ-111», який впав в 5 км від аеродрому Дубно. Старший лейтенант Іванов загинув при тарані смертю хоробрих...¹

Іван Іванович Іванов народився 3 жовтня 1909 року в с. Чижово Щолківського району Московської області.^{2*}

В Дубно і в с.Загорці на честь героя споруджено монументи.

Безстрашному сину російського народу посмертно присвоєно звання Героя Радянського Союзу 2 серпня 1941 року.

Для підтримання порядку, захисту міста створюється спеціальна оперативна група на чолі з першим секретарем райкому партії О.І.Денисенком. До її складу увійшли радянсько-партійні працівники, солдати охоронної роти НКВС.

У зв'язку із загрозою захоплення фашистськими загарбниками населених пунктів мали місце розстріли в'язнів, які перебували в тюрмах прикордонних міст. Перед вступом німецько-фашистських військ в Дубно з Дубенської в'язниці на волю були відпущені засуджені, і ті, що були під слідством за дрібні, побутові злочини. Розстріл інших вівся через «кормушки» у дверях камер з автоматичної і іншої зброї. Охорона тюрми поспішала, і невдовзі, з посиленням обстрілів міста противником, втекла.

За документами УтДАОР СРСР (дані тюремного управління НКВС СРСР) на 10 червня 1941 року у Дубенській тюрмі утримувалось 738 ув'язнених. З них під слідством НКДБ було 106 чол.,



І. І. Іванов.

¹ Ровенщина в роки Великої Вітчизняної війни Радянського Союзу 1941-1945. Док. і матер. - Львів, 1989. - С.8-9.

² Герой Советского Союза. Краткий биословарь. т. 1. - М., 1987. - С.569.

НКВС - 47, суду і прокуратури - 83. Засуджених - 502. В доповідній начальника тюремного управління НКВС УРСР від 12 червня 1941 року про евакуацію ув'язнених сказано, що «із тюрми м. Дубно вибуло 230 чол., звільнено по побутових статтях за дрібні порушення і засуджених по указах - 170 чол., направлено в тюрму №4 м. Ровно - 250 чол., з них 20 чол. хворих та інвалідів залишено». За даними свідків було розстріляно близько 20 чол. ^{1*}



Дубенська тюрма. Тут відбувалися розстріли ув'язнених у червні 1941 року. Тут окупанти знищували українських патріотів восени 1943 року.

Члени озброєної оперативної групи вступили в нерівний бій з німецькими загарбниками на роздоріжжі доріг Дубно-Рівне-Луцьк. 25 червня у бою, з обстрілом ворожими танками, загинула частина воїнів на чолі з начальником райвідділу НКВС Я.В.Винокуром. А опівдні німецькі частини вступили в місто Дубно.

23 червня 1941 року, в перший день мобілізації, на збірні пункти організовано з'явилися значна частина мобілізованих. Згідно з далеко неповними даними «Книги Пам'яті», у 1941 році було мобілізовано 66 чоловік. ^{2*}

По мобілізації з'явилися уродженці міста Микола Федорович Гутовський, молодший лейтенант, загинув у 1942 році, Іван Дмит-

^{1*} До подій у Дубенській в'язниці в 1941 році // *Вісник Дубенщини*. - 1990. - 12 вересня.

^{2*} Підрахунки автора за *Книгою Пам'яті України: Рівненська область. т.1 - Львів, 1994. - С.412-443.*

рович Зеленко, рядовий, загинув у 1944 році у Литві, Іван Петрович Левитінський, сержант, загинув у листопаді у 1942 році, Віра Миколаївна Черниш, сержант, померла від ран у 1942 році.

В районі Дубно 26-30 червня 1941 року відбулася одна з найбільших танкових битв Великої Вітчизняної війни, в якій з обох сторін брало участь до 2 тисяч танків.¹

Дубно стало стратегічним плацдармом, де вирішувалася доля просування фашистів вглиб України. Сюди прорвалася з-під Берестечка армада фашистських військ 6-ої армії.

На захист міста були спрямовані три механізовані корпуси Південно-Західного фронту. З району Бродів підійшли війська 8-го механізованого корпусу (командуючий генерал-лейтенант Д.І.Рябишев). Йому ставилося завдання вибити противника із Дубно і перейти до кругової оборони. Для цього буквально на ходу створюється ударна група - пересувний загін у складі 24-го танкового полку (к-р підполковник В.І.Волков) 12-ої танкової дивізії, посиленої 21 танком (15 Т-34 і 6 БТ-7) із 23-го танкового і 27-го мотострілецького полків. Ударною групою командував бригадний комісар М.К. Попель. В ній було 217 танків і до 9 тисяч чоловік особового складу. Основу її складали 34-та танкова дивізія і корпусний мотоциклетний полк.²

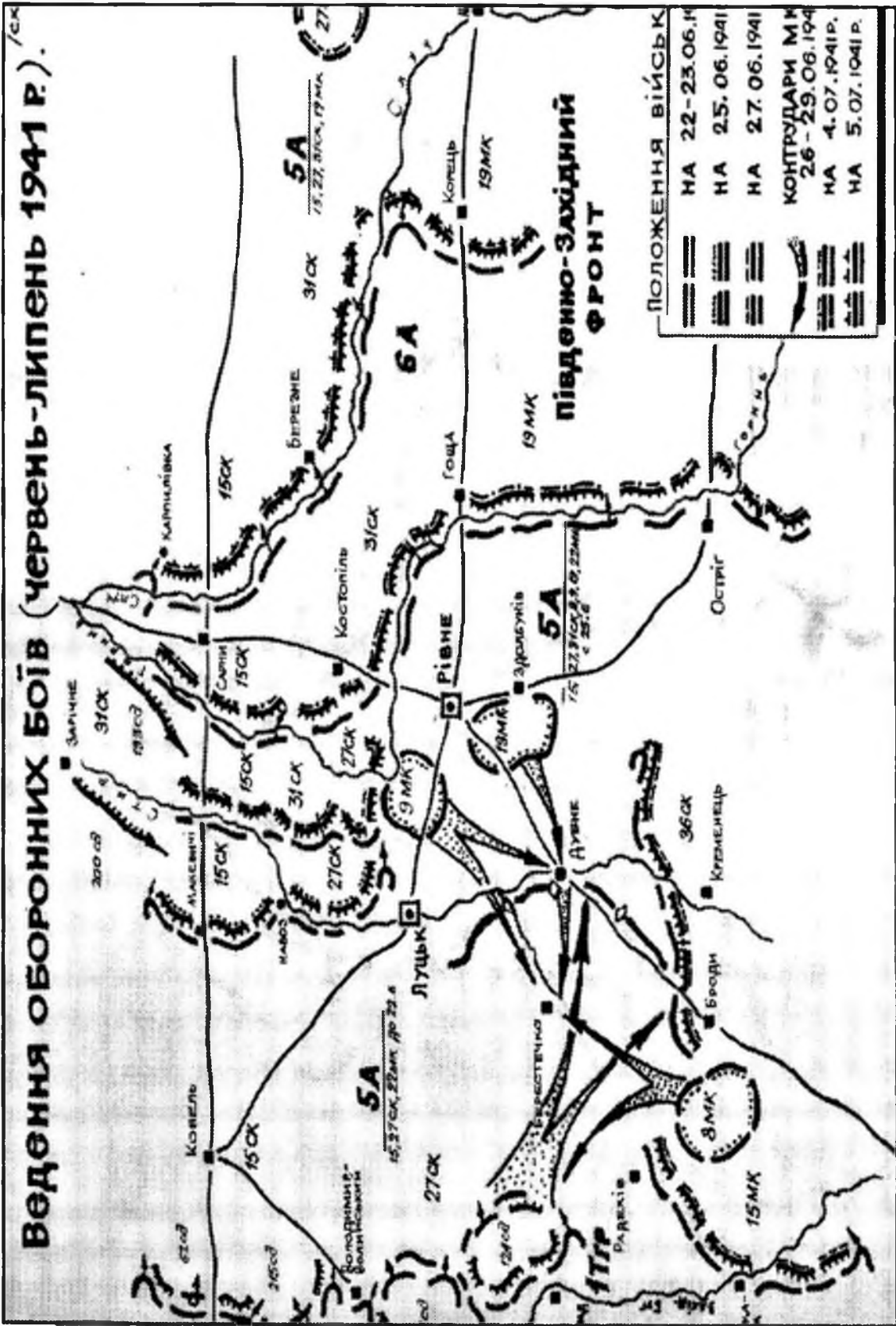
П.І.Волков, командир полку, згадував: «Дорога на Дубно не була «зеленою вулицею». Постійно доводилось вступати в бій з засідками противника... Перший день бойового походу на Дубно полку і всієї групи Попеля приніс немалий успіх. Ми розбили німецьку танкову дивізію на марші. Полонили повністю її штаб, крім генерала, який втік на літаку. Закріпились на рубежі Верба-Птича-Підлужжя. Нанесли удар по німцях в м. Дубно».³

В бою біля села Птичі екіпаж танка Т-34, яким командував Герой Радянського Союзу О.Ф.Фролов, здійснив перший танковий таран своєю машиною. Весь екіпаж загинув.

1*Українська РСР у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу 1941-1945рр. у 3-х томах т.1. -К., 1967. - с. 78-79.

2* **Д. И. Рябишев.** Об участии 8 механизованного корпуса в контрударе Юго-Западного фронта (июнь 1941 г.) // *Военно-исторический журнал.* - №6. -1978. - С.67-74.

3*Год 1941. Юго-Западный фронт. *Воспоминания. Очерки.* - Львов, 1970. - С. 147-149.





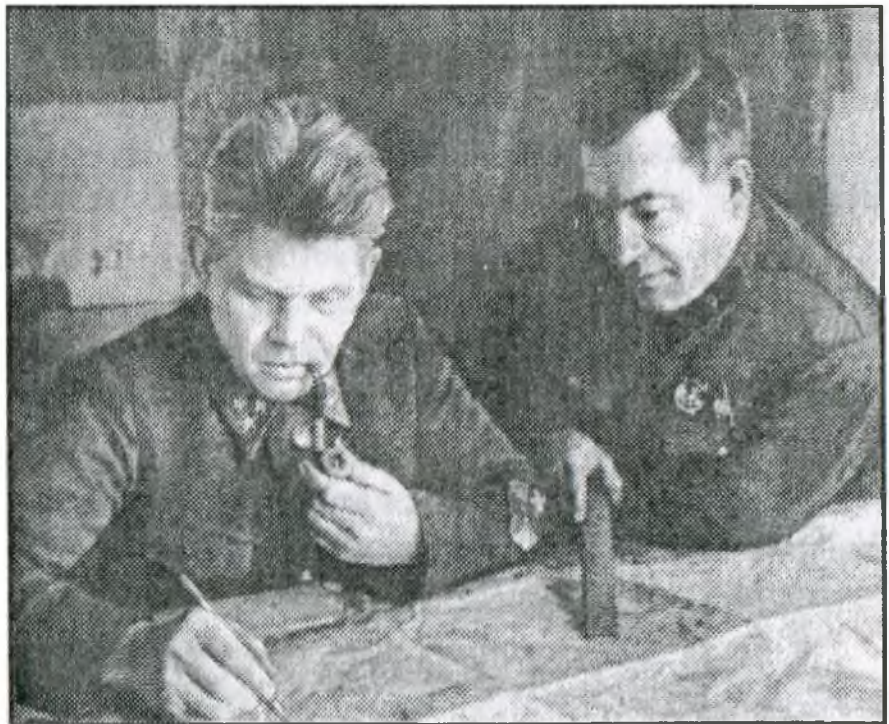
О. Ф. Фролов.

рогом. Корпус, розділений на дві частини, на протязі 29 і 30 червня вів важкі бої в оточенні.

Хоч ці дії не привели до розгрому танкової групи противника, однак змусили німецько-фашистське командування замість наступу на Київ повернути основні сили для відсічі контрудару і передчасно використати свої резерви. Танкові з'єднання противника були до кінця

У кровопролитних боях смертю хоробрих загинуло багато воїнів-танкістів, а коли скінчилося пальне, ті, хто залишився в живих, вивели з ладу бойові машини і з боями пробілися на з'єднання з Червоною Армією.^{1*}

На кінець дня 27 червня група прорвалася у район Дубно, але була відрізана від решти сил корпусу частинами 16-ої танкової дивізії противника. Спроба 8-го мехкорпусу 28 червня пробитися головними силами з району Ситно на Дубно і з'єднатися з групою М.К.Попеля була зірвана во-



*Командир 8-го механізованого корпусу генерал-летенант **Д. І. Рябишев** і заступник командира корпусу по політичній частині бригадний комісар **М. К. Попель**.*

^{1*} Дещинський Л., Савчук П. Дубно: Краєзнавчий нарис. - Львів, 1973. - С.32.

червня затримані на рубежі Рівне-Дубно і зазнали важких втрат. Це дало можливість відвести війська Південно-Західного фронту, які знаходились під загрозою оточення. ¹

За неповними даними, за чотири дні боїв група М.К.Попеля під м. Дубно знищила більше 200 танків і до 5 батальйонів піхоти ворога. Але і її втрати були великі. 5363 чоловік пропали безвісти. Загинуло до 1000 чоловік. Серед них полковник І.В.Васильєв, підполковник М.Д.Болховітін, полковий комісар М.М.Немцев, старший політрук Костиков та інші. Втрачені всі машини і танки. ^{2*}

Над м. Дубно зазнали втрат і авіатори. Важкі випробування випали на долю пілотів ескадрильї 224-го полку бомбардувальників 17-ої авіадивізії. Вилетівши на бомбування ворожих колон без прикриття винищувачів, літаки ескадрильї під командуванням Т.П.Кошм'якова над м. Дубно потрапили під ураганний вогонь зенітної артилерії. Коли пілоти вийшли із зони обстрілу, на них напали ворожі винищувачі. Зав'язався бій, у якому стрілець-радист Пласкунов кулеметною чергою збив ворожий літак. Відбившись від ворога, літаки скинули бомби в ціль. Коли ескадрилья повернулась на базу, командир Т.П.Кошм'яков нарахував 112 пробоїн у літаку. ³

Героїзм і мужність радянських воїнів в боях за Дубно було відзначено у славнозвісному наказі Ставки Верховного Командування №270, в якому про пересувну групу говорилося: «Комісар 8-го мехкорпусу - бригадний комісар Попель і командир 406-го стрілецького полку полковник Новиков з боєм вивели з оточення озброєних 1778 чоловік. В запеклих боях з німцями група Новокова-Попеля пройшла 650 кілометрів, завдаючи величезних втрат тилам ворога». ⁴

Населення Дубно і сіл району надавало велику допомогу червоноармійцям. Так, під час бою біля села Повчі радянський танк засів у болоті. З люка виліз поранений танкіст. Це був командир танка З.Ф.Мамонтов. Місцева жителька Феодосія Кохан винесла

1*. *Лето 1941. Украина. Док. и матер. Хроника событий - К., 1991. - С. 104.*

2*. *Военно-исторический журнал, №6. - 1978. - С.73.*

3*. *Баграмян И. Х. Так начиналась война. - К., 1988. - С. 146.*

4*. *Попель М. Дні в полум'ї. - К., 1968. - С. 231-232.*

пораненого з поля бою і заховала. А коли прибули фашисти, то молода селянка не виказала його, фашисти в люті спалили хутір і розстріляли жінку.

Під час бою один із танків загону М.К.Попеля вирвався з оточення і рухався через село Турковичі. У нього злетіла гусениця. Із танка вилізли два танкісти, яких почали переслідувати німці. Бійці забігли у двір селянина Макара Карповича Власюка, їх заховали серед біженців. Фашистській облаві не вдалося розшукати воїнів. Очевидець цієї події Ольга Трифонівна Бондар згадувала: «Танкісти були виснажені, ноги підкошувалися від втоми. До всього, один з них був поранений в руку... Танкістів нагодували, дали вмитися, переодягнули в сільську одягу, а військову форму сховали. Подарували ще і невеличку плетену із верболозу колицку, на дно якої поклали вузлик з їжею». ^{1*}

Жителі села Мильча взяли на лікування 4 поранених червоноармійців. У селі Турковичі провідником у танкістів став молодий чех, якого змінив поляк. На Іквянському болоті колгоспник дід Мусій допомагав радянським воїнам вирватися на схід з оточення.

Значення боїв в районі Дубно по стримуванню противника високо оцінив у своїх спогадах маршал Г.К.Жуков: «У зв'язку з виходом передових частин противника в район Дубно Д.І.Рябишев одержав наказ повернути туди свій 8-ий корпус... В район Дубно направлялись 36-ий стрілецький і 19-ий механізований, які були на підході... Німці зразу ж послали свої війська 55-им армійським корпусом, що врятувало дубенське угруповання ворога від повного розгрому. Зазнаючи великих втрат, противник змушений був знімати війська з інших напрямків і перекидати їх до Дубно... вороже ударне угруповання, яке рвалося до столиці України, було затримане в районі Броди-Дубно і обезсилене». ^{2*}

Значення подвигу радянських воїнів в районі Дубно в перші дні війни змушені були визнати самі німці.

Як зазначив у своєму щоденнику німецький генерал Ф.Гальдер, на ранок 30 червня «напружена обстановка в районі Дубно досить серйозно перешкодила просуванню 16-ої танкової і 16-ої моторизованої дивізій, а також на кілька днів затримала 44-ту,

1*. Шляхи дороги-фронтові//Червона зірка. - 1990. - 9 травня.

2*. Жуков Г.К. Воспоминания и размышления. - М., 1969, - С.256.

111-ту і 229-ту піхотні дивізії...».¹

Одночасно з боями пересувної групи М.К.Попеля на південному заході Дубно, коли її окремі підрозділи увійшли в місто, зі сходу в Дубно намагалися прорватися частини 19-го мехкорпусу, 43-тя танкова дивізія. Вона знаходилась в м. Бердичів і 22 червня 1941 року,



Монумент героям танкової битви 1941 року, встановленого на околиці м. Дубно.

близько 12 год., одержала завдання зосередитись в районі Жорнова-Молодаво-Ульбарова і була готова до дій в напрямку на Дубно. За три доби безперервного маршу дивізія досягла району призначення.

Танкові бої під Дубно з півночі проходили 25-27 червня 1941 року.

25 червня о 6 год. мотозагін (2 батальйону) 43-го полку під командуванням майора Іванченка зі взводом танків і батареєю ПА був кинутий на очистку міста від ворога. Зосередившись південно-західніше Молодава, розвідка встановила, що село Погорільці (нині Привільне) зайняте ворогом, причому його вогневі точки - кулемети і мінометні батареї - виявлені в районі кладовища і млина.

Ввечері о 20-й годині було встановлено, що відступаючі радянські війська залишили зовсім відкритим шосе Дубно-Рівне-Здолбунів. У цей проміжок ворог підтягнув танкові сили. На кінець дня 43-ій мотострілецький полк при спробі перейти в наступ зустрів організований кулеметний і мінометний вогонь з району Погорілець.

¹: **Гальдер Ф.** Военный дневник. Т.3, кн.1. - М., Воениздат. - 1971. - С.60-61.

Затримавши частину відступаючих бійців 795-го полку, на ранок 26 червня 43-ій полк перейшов до оборони. О 21-й годині авіація противника трьома нальотами обстріляла розташування піхоти, ведучи вогонь розривними кулями.

26 червня близько 5-ої години ранку противник після сильної артпідготовки силами до полку піхоти і до батальйону танків розпочав наступ з рубежу Погорільці-Рачин, пропустивши вперед 10 танків. 43-ій мотострілецький полк, використовуючи свій танковий взвод як протитанкову засаду, і підбивши два танки противника, пропустив танки ворога, відрізав наступаючу за ними піхоту і відкрив по ній кулеметний і рушничний вогонь. Не витримавши натиску, фашисти відійшли на західну окраїну Погорілець.

О 7 годині ранку ворог знову повторив атаку танками, намагаючись обійти 43-ій полк зліва. Там радянські частини без попередження залишили фронт, повністю оголивши лівий фланг. 43-ій полк, під загрозою повного оточення і знищення, з боєм відійшов і зайняв оборону по річці в Крилові. Противнику було завдано значних втрат: знищено до 100 чоловік піхоти, два танки, дві гармати МТО і 4 кулемети.

26 червня противник о 14-ій годині захопив рубіж колонія Курдибань-Крилів-Варковичі.

Танкова група 43-ої танкової дивізії, об'єднана в один танковий полк, разом з 43-ім полком, маючи у своєму складі 2 танки КВ, 2 танки Т-34 і 75 танків Т-26, одержала завдання розгромити ворога в районі Дубно.

На 10-ту годину ранку танки зосередились в районі лісу «Хомут». На цей час радянські частини продовжували відступати, а 43-ій полк на протязі 4-ох годин вів бої під сильним артилерійським, мінометним і кулеметним вогнем ворога.

Командування 43-ої танкової дивізії зупинило відступаючих і уже разом з піхотою вступили в бій у напрямі Дубно. Артилерія дивізії відстала і вогнем атаку підтримувати не могла.

Противник, ведучи повітряну розвідку, встановив рух радянських танків. Ворог захопив для своєї оборони вигідні рубежі, встановив систему ПТО. До 120-150 танків розташував за схилами висот західніше Погорілець.

У розпорядженні дивізії не було жодного літака на той час.

Авіація ворога продовжувала панувати у повітрі, коректувала вогонь і вела спостереження.

О 14-й годині танкісти розпочали атаку. Від окраїни Крилова вони рухалися похідною колоною. Ворог відкрив сильний загороджувачий вогонь. Радянські танки, маючи попереду по два танки КВ і Т-34, ураганим вогнем розсіяли системи ПТО противника, а його піхота безладно відступила.

При підтримці танків 43-й полк розпочав зустрічний бій з танками ворога. Не маючи в достатній кількості бронебійних снарядів, вели вогонь осколочними.

Бій продовжувався близько 4-ох годин, аж до темноти. Переслідуючи противника, танкісти наблизились на східну окраїну Дубно, на рубіж Панталія-Рачин. Противник, відходячи, зірвав за собою мости, що не дало можливості прорватися в Дубно на плечах його відступаючої піхоти.

О 22-й годині розпочалась підготовка до нічної атаки міста. Однак розвідка у напрямку Мирогоща-Рачин встановила наявність до 90 танків противника з піхотою і мотоциклами. Так як місцевість безпосередньо під містом виявилася сильно заболоченою, були зірвані мости, вирішили наступати на Дубно з південно-східного напрямку. Але атака танків і піхоти не відбулася через відхід радянських частин з лівого і правого флангів й прориву танків противника. З наказу командира 19-го мехкорпусу радянські частини в 3-ій годині 27-го червня з боями були виведені з-під Дубно і відведені на ранок в район Рівного.

В оперативному зведенні штабу 19-го механізованого корпусу про бойові дії частин корпусу в районі Дубно 25-30 червня 1941 року сказано: «При переході до переправ у районі Дубно загопи вступили в бій з переважаючими силами ворога, який продовжувався з 18 год. 25 червня до 16 год. 26 червня 1941р. В бою особливо мужньо діяли: механік-водій 86 танкового підрозділу молодший сержант Васильченко, червоноармієць Дорох, молодший лейтенант Крушинський, лейтенант 43-го механізованого стрілкового полку Зеленчонок, який умілою розвідкою встановив оборону противника і, будучи пораненим, вказував цілі танкам. В бою на 18 год. 26 червня 1941р. загін 43-ої танкової дивізії вибив ворога з Погорілець і зайняв оборону на північній

окраїні Молодаво і східній частині Погорілець». ^{1*}

У цих боях під Дубно знищено сили ворога: один важкий танк, 20 середніх і важких танків, 2 батареї ПТОР, 50 автомашин і більше батальйону піхоти противника. Радянські війська втратили два танки КВ (обидва згоріли), 15 танків Т-26, з них чотири вогнеметних, і 128 чоловік убитими і пораненими. ^{2*}

^{1*} Ровенщина в роки Великої Вітчизняної війни Радянського Союзу 1941-1945. Док. і матер. - Львів, 1989. - С.11-12.

^{2*} Лето 1941. Украина. Хроника событий. Док. и матер. - К., - 1991. - С.156-160.

Розділ 3

ДУБНО В УМОВАХ ОКУПАЦІЇ

1. Встановлення «нової влади»

Після окупації 25 червня 1941 року Дубно, а 1 липня всього району, розпочалися грабунки як державного майна, так і жителів. Газета «Вісник Дубенщини» опублікувала 22 червня 1991 року розповідь очевидця, працівника лісгоспу Ю.С.Пасічника «На початку війни». Наводимо деякі витяги з замітки: «У неділю, 22 червня, я їхав в Дубно. По шосе мене кілька разів зупиняли військові, котрі стояли біля зеніток. А вже в Страклові (село біля Дубно) побачив літака, що обстрілював вулиці. Люди ховалися - хто куди міг. Згодом довідався, що бомбили аеродром, є поранені. У понеділок директор лісгоспу заявив, що почалася війна...

У вівторок на роботу не прийшов ніхто, а після обіду загорівся млин біля замку і продуктовий магазин біля лісгоспу. Влучив дальнобійний снаряд. Горіло борошно, продукти - оселедці, олія. У середу, 25 червня, зайшов до мене раненько сторож дуже схвильований: «Товаришу інженер, у в'язниці постріляли людей, давайте скочимо туди».

... Біля в'язниці побачили метушню. На подвір'я виносили трупи. Хто був ще живий, тим робили перев'язки. Кругом стояли калюжі крові - в коридорах, в камерах. Жахливо було дивитися, я не знав, що діяти.

День видався світлий і теплий, я був вже в лісгоспі з іншими службовцями обмінювався думками про події у в'язниці. Раптом мій співрозмовник крикнув: «Німці» - і побіг на подвір'я. Я підійшов до вікна. З міста в сторону базарчика йшла колона -

посередині шосе, чоловік 40-50, рукави закачані, спереду автомата. Кілька німців йшло тротуаром, вони несли ящики з патронами. Побачивши мене, один з них погрозив гранатою. На всю контору я був один. Під вечір у двір лісгоспу приїхало біля 20 мотоциклістів. Накривши мотоцикли сіткою, почали митися, бритися, потім пили каву.

У четвер почався грабіж. Несли з квартир ліжка, столи, дитячі коляски, матраци. Група якихось людей у цивільному ходила з ломачами та сокирами, вивалювала двері до складів, брала, що їй хотілося. Сторож доповів мені, що зламали двері до складу лісгоспу. Змінити, вплинути на цих людей я не зміг.

Дорога біля лісгоспу була загрошена автомашинами, мотоциклами, іншою технікою. У п'ятницю все вщухло. Після обіду з міста у напрямку базарчика, на дорозі з'явився танк, радянський танк. Не знаю звідки взявся німецький, він мчав йому назустріч, випустив кілька болванок по нашій тридцятичетвірці. Одна з них влучила в контору лісгоспу. Танки пішли на таран. Нашому злетіла гусениця і він зсунувся до рову, німецький став поперек шосе. Простояли вони так майже добу, що сталося з танкістами, не знаю. Я покинув лісгосп напризволяще...»

В липні окупанти розгромили і розікрали всі склади з продуктами, бази різних промислових підприємств, розламали банк, забрали гроші, коштовності.

Така ж доля спіткала беконну фабрику. Тут брали все, що могли, що не використали - викидали або спекулювали взятими продуктами.

У приміщенні радіовузла, у конторі зв'язку знищили всю апаратуру. На механічному заводі вивели з ладу верстати, розграбували слюсарні майстерні, харчову продукцію райспоживспілки. З перших днів вивозили більш цінні предмети в Німеччину.

Особливу жорстокість проявляли окупанти до різного роду культурних цінностей. Варварським чином знищили міську бібліотеку ім. Т.Г.Шевченка, в якій нараховувалося до 15 тисяч книг. Розламали шафи, все повивалювали на підлогу, пошматували каталоги, а потім усі книги завантажили на автомашини і вивезли на переробку як макулатуру. В такий же спосіб понівечили будинок культури, клуб, картини, музичну школу, де знаходилось понад 80 різних музичних інструментів, велика кількість нот кла-

сичної музики.

Надзвичайних матеріальних втрат зазнали середні школи. Так, у СШ №1 було знищено і вивезено 21 мікроскоп та інші прилади, апарати значної цінності. Згодом на вулиці, біля школи, валялись уламки інструментів, понівечені книги.

Особливо поглумилися окупанти над історико-археологічним музеєм, одним з кращих на Рівненщині. З червня 1941 року німці зайняли приміщення музею для розквартирування військових частин. Частину експонатів повикладали через вікно надвір, розбили цінні скульптури і старовинну кераміку, поламали шафи, знищили всю канцелярію музею, багато наукового і господарського інвентаря.

На довершення музей було перевезено в старе непридатне приміщення на глухій вулиці, де він знаходився за Польщі. Були знищені архіви міста і району в приміщенні замку князів Острозьких - частину спалили, а частину вивезли як макулатуру.^{1*}

17 липня 1941 року Гітлер підписав наказ про запровадження цивільного управління на окупованих східних територіях, куди входили всі українські землі, окрім Галичини. З віддаленням від цього краю воєнних дій управління ними переходить до рейхсміністра окупованих східних областей, яким було призначено А.Розенберга.

У Рівному 20 серпня 1941 року створено рейхскомісаріат «Україна» на чолі з Еріхом Кохом. При становленні органів місцевого «самоврядування» спиралися насамперед на колишню адміністративну структуру, обмежуючись селом, районом. Це влаштувало окупантів з адміністративної і господарської точки зору, та й населення звикло до цього.

У Дубно на чолі району став начальник управи, у кожному селі - старости. На чолі громади був бургомістр, районна управа мала відділи, зокрема загального управління, поліцейського управління, шкіл і культурних закладів, охорони здоров'я, фінансовий, будуправління та ін.

З властивою педантичністю окупанти скрізь встановлювали військову владу, «новий порядок» - у місті й у селах.

Майже одночасно розгортали апартаменти представники

1*. ДАРО, ф., Р-62, оп.1, спр. 5, арк. 55.

похідних груп українських націоналістів.

Як відомо, після вибуху війни слідом за передовими частинами німецької армії обидві половини ОУН (мельниківці, бандерівці) послали заздалегідь підготовлених своїх членів-агітаторів, організаторів місцевої адміністрації - похідні групи, які створювали свої органи влади, як правило, в містах.

Після проголошення у Львові акту 30 червня 1941 року почалась активна робота ОУН по встановленню своєї влади. У Дубно організувалась українська допоміжна поліція.

Обидві ці влади в скорому часі заступила окупаційна цивільна влада. Проте виробити нові закони на всі випадки життя гітлерівцям не вдавалось, а тому вони змушені були оголосити, що закони Радянського Союзу, які існували до окупації, обов'язкові і надалі. Виняток становили закони, які скасовувалися, чи змінені військовою або цивільною владою і стосувались усіх господарських установ, щоб підняти продуктивність праці.

Структура окупаційної влади постійно удосконалювалась з метою жорстокого контролю за поведінкою населення, виробництвом.

Військова, а згодом цивільна влада, намагаються якнайшвидше оволодіти настроями населення. Окружний комісаріат, райуправа у липні 1941 року наказують громадянам, які в часі безвладдя та військових дій загарбали державне, кооперативне та приватне майно - частини машин, устаткування, обладнання, меблі, військові речі та хатне начиння, товари, продукти, готовий чи ношений одяг, постіль, живий чи мертвий інвентар, негайно повернути в управу. Невиконання тягнуло за собою суворі наслідки за законами військового часу, включно до смертної кари.

Дана була команда зібрати зброю і присилати її до ортско-манди в Дубно. Так розпорядилась влада в серпні. Зобов'язано було сільські громадські управи повернути майно власникам, яке забрали колгоспники, за їх рахунок відбудувати розібрані будівлі. Окупаційна влада вимагала точних відомостей про наявність військових об'єктів, матеріалів, про людей без документів, встановлювався за ними нагляд української поліції.

У листопаді 1941 року перший заступник окружного комісара О.Сацюк надіслав у райуправи циркуляр: «Прошу пригадати

своєму персоналові зарядження генерального комісара Волинсько-Подільського від 4 жовтня 1941 року про мову урядування.

Прошу наказати своїм працівникам стисло притримуватись зарядження, підкреслюючи, що в жодному випадку накази німецької влади не можуть бути порушені.

Порушення згаданого зарядження допускались і допускають службовці деяких установ, які навіть в урядових справах послуговуються не німецькою і не українською мовою, а лише мовами неурядовими.

Подібні факти мовного інтернаціоналізму в урядуванні, які були властиві більшовицько-комуністичній державі, ніяк не можуть бути толеровані в європейських умовах праці.

В зв'язку з повищим прошу попередити підлеглий Вам персонал і установити, що в майбутньому за подібні вчинки винні понесуть дисциплінарну відповідальність». ^{1*}

Бувших працівників сільрад закликали добровільно, в іншому випадку через органи поліції, передати справи до райуправ. Сільські станиці поліції зобов'язані надавати допомогу управам, старостам у наведенні порядку. Вимагалось подати списки націоналізованих підприємств, маєтків, нерухомості, в якому вони стані, хто ними відає. Ніщо не може проводитись поза відомом влади. Так, філії «Просвіти» для постановки п'єси зобов'язувалися за 16 днів до кожної театральної вистави зголосити до канцелярії товариства в Дубно. За вивчення німецької мови збільшувалась оплата праці на 5 відсотків, за пильність - на 10-30 відсотків, залежно від посади. Так, начальнику Дубенської райуправи Середницькому за пильність у жовтні 1942 року надбавка складала 30 відсотків, секретареві Друченку - 10. ^{2*} Структура райуправи: начальник району, заступник, секретар, канцелярія, машиністка, а також відділи адміністративний, фінансово-податний, суспільної опіки, дорожній, земельний. У подальшому проходили зміни у структурі влади.

Рейхскомісар гауляйтер Еріх Кох видав на підставі вказівок рейхсміністра для східних земель Розенберга розпорядження про обов'язкову працю всіх громадян з 19 грудня 1941 року. Всі працездатні в Дубенській окрузі, як і в інших, змушені були працюю-

^{2*} ДАРО, ф., Р-62, оп. 1, спр. 1, арк. 19.28-30.

вати, особливо в сільському господарстві, на ремонті доріг, залізниці. Гебітскомісар, райуправа, бургомістр, начальники громад, війти постійно контролювали ці роботи. Як і в інших випадках, була погроза: хто не виконуватиме розпорядження, буде заарештований або ув'язнений; хто стримує інших до праці - буде покараний табором примусових робіт на шість тижнів.

Навесні 1942 року структура влади набуває нового змісту. Так, одним селом керує війт, сільською громадою з декількох сіл - посадник, міською громадою - бургомістр, районом керував районний шеф, а округом з усіма районами - гебітскомісар.

Розпорядженням рейхскомісара було встановлено мирових суддів і асесорів. Німців на Волині судив спеціальний суд. Для справ цивільного розгляду для Дубно і округу був компетентний суд у м. Луцьк. На засіданні особливого суду при генеральному комісарові Волині і Поділля на виїзних засіданнях 25 серпня 1942 року у Крем'янці й Дубно засудив одного завідуючого молочарнею за надужування більшої кількості масла на три роки в'язниці; одного селянина, який вчинив опір лісникам, - на один рік; злодія, який вкрав із зломом харчові продукти і машинного вала, - на п'ять літ в'язниці. Особливий суд діяв регулярно, жорстоко усуваючи злочинні елементи, щоб заспокоїти край, хоч це не вдалося. Судили за сховану зброю, амуніцію, грабунки, продаж муки, збіжжя, непокору, бійки, спекуляцію; селян - за знищення продуктів, невиконання розпоряджень адміністративної влади. Особливо каралась участь у партизанських загонах.

Під скроєні для себе закони окупанти чинили хаос. Обманом вивозили робочу силу з міста і сіл, найменший опір жорстоко придушували, непокірних страчували, палили будинки, забирали худобу, майно, полювали за радянськими воїнами, які не встигли відступити і з боями відходили вглиб країни. Багато з них несли важко поранених товаришів. Гітлерівці влаштовували на них цілі облави і жорстоко розправлялися.

При управі діяв Третейський суд. Для розгляду ряду кримінальних справ, за якими у ролі підсудних фігурували місцеві жителі, був залучений місцевий суд на чолі з Шеффеном. Всеохоплюючим і визначальним був вплив органів безпеки та поліції. Діяла німецька охоронна поліція порядку, загони польової жандармерії, свою поліцію мали господарські органи. Крім того, існувала місце-

ва поліція. Право карати мали всі керівники органів «місцевого самоврядування та німецьких цивільних адміністративних органів».

В умовах окупації постійно не вистачало товарів широкого вжитку, в селах бракувало тяглової сили, а тому, незважаючи на попередження, мали місце часті крадіжки. Про них постійно повідомляла газета «Волинь». Так, 19 липня 1942 року в газеті друкується повідомлення жителя с. Варковичі Тимофія Теслюка, що він «пошукує вкрадену кобилу гнідої масті, і грива чорна, 14 літ, зріст 152, висока, жеребна, копито задньої правої ноги роздвоєно, на очах катаракт. Винагорода 1000 крб». А 10 вересня аналогічне оголошення публікує житель с. Злинець Микола Юхимчук, що «вкрадено кобилу карогніду, високу, 7 літ, на лівому боці і на лобі білі цятки. Зуби чорні. Нагорода 1500 крб». Такі випадки в селах округу траплялися часто.

Окупаційна влада намагалася якнайшвидше навести облік населення міста, щоб уникнути наявності небажаних елементів. Кожен мешканець мав одержати особисту довідку. Для цього заповнювалась заява-анкета, в якій зазначалося: «Я, нижче підписана мешканка м. Дубно, Дубенської округи, прохаю видати мені особисту довідку. До цієї заяви-анкети долучаю метрикальну довідку і 1 мою фотографію. Кучерова Клавдія. Ім'я батька - Дмитрій. Матері - Олександра. Дата і місце народження 8 січня 1890р. м. Дубно. Національність - українка. Фах - вчителька. Адреса: м. Дубно, вул.Германа Герінга, 32. Підпис». У анкеті вказувалися додаткові дані. Ріст - середній. Колір волосся - сиве. Обличчя - овальне. Колір очей - блакитний. Вище подані дані є згідні з дійсністю: Керівник мендулькового відділу В.Одотрогил. Підпис. Метрикальна довідка: «Цим стверджую на підставі метрикальних записів, які перебувають у моїм розпорядженні, що п.Кучерова Клавдія мешканець м. Дубно, району Дубенського, Дубенської округи...» Керівник метричного запису 22.07.1942р. Печатка з написом: «Настоятель Дубенського св. Іллінського собору». Посередині хрест. Довідка: «Міська управа стверджує, що п.Кучерова Клавдія замешкує в Дубно від 13.VII.1942р. Замельдована на вул.Герінга, 32. Підпис».

Аналогічну заяву-анкету надав інженер-архітектор Костянтин Конозов, бухгалтер росіянин Олександр Попов, робітник українець Адам Саєвич, сестра милосердя полька Францішка

Сідорович. Всі проживали на вул. Герінга.

На лицевій стороні паспорта був напис двома мовами: «Der Nebiets' kommissar in Dubno», «гебітскомісар в Дубно».

Особиста довідка (Kennkarte 1. №00000, окружний комісар в Дубно. На четвертій сторінці вказівки для власника. ^{1*}. Такі довідки видавались і для сільських жителів.

2. Господарство в період окупації

Інертність місцевого населення до праці на загарбників змушувала окупантів активізувати свою діяльність виданням різних законів, розпоряджень, інструкцій, оголошень, закликів. Рейхскомісар гауляйтер Еріх Кох через пресу неодноразово звертався до населення, зокрема щодо підняття промислового виробництва. Підприємства були розподілені на самостійні ремісничі майстерні, ремісничі допоміжні підприємства, ремісничі артілі, мануфактури. Робітники поділялись на три класи: добре вишколені ремісники-майстри, які могли мати своє виробництво, помічники майстрів, кваліфіковані робітники. Євреї не могли бути ні власниками, ані керівниками. Майстер мав право навчати учнів і вести роботи, повно вишколений робітник виконував спеціальну кваліфіковану роботу, інші виконували роботу за своїми здібностями.

Педантично була встановлена заробітна плата в цивільних установах та військових управах та ін. Місцеві службовці поділялись на вісім трудових груп. Робочий тиждень тривав 48 годин, а після року праці надавалась відпустка на шість днів. Підприємства та кооперативи міста виробляли гречану і пшоняну крупу, макарони, випікали хліб, а також робили ножі, кінські підкови, будівельні матеріали (гаки, клямбри), упряги, пасту для взуття, чоботи, гребінці рогові, щітки, випалювали вапно, шили одяг.

До праці зобов'язувалось усе ненімецьке населення рейхскомісаріату у віці з 18 до 45 років. Для організації цієї роботи була створена спеціальна служба праці.

Всіляко окупаційна влада намагалася відновити приватне

^{1*}. ДАРО, ф., Р.-323, оп. 1. спр. 2, арк. 7-11; спр. 3, арк. 112.

виробництво. Дозвіл на виробничі масарні, торгівлю видавала Дубенська окружна управа для мешканців міста через міську управу з додатком відповідних документів. Цим займалися промисловий і торговий відділи. Це знаходило відгук в першу чергу у людей, які вели приватний промисел ще при Польщі.

В Дубенську окружну управу звернувся мешканець Дубно з вул. Кошарової, 11, Пилип Іванович Странський. У заяві писав: «Прошу дозволити урехомити м'ясне підприємство, яке я проводив від 1928р. до 1939р., що можу ствердити слідуючими документами: а) свідоцтво промислове 8-ої категорії серії «А» №372404; б) карта ремесельника № реєстру 18. Це підприємство я бажаю провадити у власному домі на вул. Кошарової №11, оскільки це приміщення було прийнято у 1932р. санітарною комісією Дубно. 25 серпня 1941 р. Підпис. Резолюція 26.08.1941р. Видати дозвіл по отриманні довідки комісії санітарного контролю про придатне помешкання».

Посвідка: «Міська амбулаторія в Дубно (дублювання на німецькій мові) 25.VIII.1941р. № 125. Стверджується, що пред'явник цього житель Странський Пилип 40 років є вільним від заразних хвороб і тому може працювати в харчовому підприємстві». Міський лікар І.Занятнін. Промисловий відділ окружної управи за підписом референта М.Міщерука і заступника окружного комісара мгр. О.Сацюка запрошували його в справах інформативних. Зголошення було обов'язковим.

Торговий відділ окружної управи видав тимчасовий дозвіл (дійсний до зорганізування повітової фінансової установи) жителю вул. Юденгас Петру Волянюку, власнику масарні, на провадження підприємства в домі Гільберга. Дозвіл затвердив керівник торгового відділу Пудло і голова округуправи мгр. О.Сацюк і скріпив печаткою у центрі з тризубом. На звороті - був текст на німецькій мові.

У листопаді видано тимчасовий дозвіл мешканцю міста з вул. Бангофштрассе, 14 (бувша Вокзальна, 14) Людвигу Івановичу Матеушку на відкриття ресторану нового зразка з правом отримання і продажу горілки, вина і інших продуктів. Від торгового відділу він одержав 15 літрів спирту від часу відкриття свого підприємства 9 вересня. ^{1*}

1. ДАРО, ф., Р. - 255, оп. 1, спр. 2, арк. 5,6.*

Розширяється все ширше приватне підприємництво. У липні дозволяється ведення зливного молочного пункту в адміністративній громаді Дубно, а також відкриваються три пункти з продажу м'яса. Але не всім вдавався приватний бізнес. 8 жовтня 1941 року промисловий відділ окружного комісаріату підтвердив, що Антін Главатий повернув своє свідоцтво промислове на майстерню масарську в Дубно, вул. Сурмичі, 60, який ліквідує своє підприємство і знімає з реєстру існуючих підприємств 8-ої категорії із-за теперішніх обставин.

Свідоцтва підписувались головою окружної управи О.Сацюком, референтом М.Міщеруком, заступником голови окружної управи О.Пащенко-Шульмівською, В.Косидло, посадником міста В.Буркою.^{1*}

Окупаційна влада взяла на облік все рухоме і нерухоме майно в місті. В районі ратуші було 33 власних будинків, в т.ч. 18 житлових дерев'яних. Мешканці мали всього два коні, одну корову. По дві будівлі мали Міхель і Фейга Копейки.^{2*}

На населення було покладено цілий ряд повинностей і податків. Кожний власник підводи мав завдання по вивезенню дров та лісоматеріалу. На цій роботі селяни були задіяні всю зиму. Розпорядженням генерального комісара Волині і Поділля за невиконання поставок накладалися покарання.

Стимулювався розвиток млинарства, особливо водяних млинів. В окрузі були створені товариства власників млинів. На Дубенщині діяло 10 пекарень.

Одним з перших був налагоджений поштовий рух для цивільного населення до Крем'янця, Житомира, Львова, Луцька. Через Дубно відправлялася пошта до Верби, Демидівки, Млинова.

З 23 липня 1942 року став діяти автобусний зв'язок через місто до Києва, Львова. Автобус курсував через день.

Окупанти посилено пропагували організаційні форми роботи промислових підприємств у рейху. Вони намагалися пристосувати радянські кооперативи до умов війни. В деяких районах кооперативне майно було знищено. Спочатку дубенський районний кооперативний союз виконував функції окружного, сприяв

1. ДАРО, ф., Р.-255, оп.1, спр. 2, арк. 37-40. 45-58.

2. ДАРО, ф., Р.-255. оп.1, спр. 1, арк. 5.

у відбудові кооперативного майна, допомагав матеріально. 20 листопада 1941 року в окрузі створені союзи кооператорів, об'єднались в Дубенський окружний союз.

Він згуртував сім районних союзів. На початку лютого 1942 року дубенський окружний союз кооператорів (ОСК) об'єднував близько 300 низових ланок. За час свого існування вони володіли оборотом у сумі 3,5 млн. крб. Проводячи торгові операції, ОСК налагодив діловий зв'язок з багатьма промисловими осередками. Так, з Пінська одержували сірники, з Моквина - папір і цигаркові папірці, з Рокитного скло, з Костополя - скляний посуд. Для інтенсифікації цієї роботи не вистачало транспортних посередників. А тому привозили товари власними автомобілями. Вдалося налагодити зв'язки з Бориславсько-Дрогобицькими рафінаріями нафти, але через відсутність транспорту, особливо в зимовий період, доставка товару утруднювалась.

Дубенський ОСК налагоджував власне виробництво. В місті була відкрита фабрика повидла потужністю 300-400 кг щоденного виробництва продукції. Дієв пункт переробки городини. Для виготовлення тари створили власну столярну майстерню, відкрились кооперативні пекарні, цегельні, виробництво вощини, проте в Дубно міська кооперація не діяла.

Не вистачало палива, населення будувалось, а тому відходи лісу облікувалися і продавалися населенню. Адміністрація вживала заходів до розробки торфовищ, часто низької якості, в районі Смиги, Стовпця, Рачина та ін.

Довоєнні промислові підприємства, артілі були зруйновані і розграбовані, а тому відновити їх роботу повністю фашистам не вдалося. В жовтні 1941 року військова влада передала дубенський м'ясокомбінат у відомство Центрального торговельного товариства на Сході. Тільки на осінь 1942 року розпочинає жевріти виробництво на колишньому м'ясокомбінаті. Його перетворили на фабрику м'ясних виробів, до якої прилучили допоміжні виробництва. Так, була налагоджена переробка кісток, з яких виробляли гудзики, гребінці, побічні речі. Будується фабрика з відділом переробки овочів та городини.

На м'ясофабриці приймали свиней, птицю, велику рогату худобу. Тут її вбивали і переробляли. Майже вся продукція йшла на фронт для вояків рейху, а також для офіцерів і солдатів, які

одержували свіже м'ясо, сухі ковбаси, коли йшли у відпустки. Для німецьких установ видавали лише свіжу ковбасу. Керували фабрикою п'ять німців. Тут працювало 636 місцевих ремісників, була їдальня.

В організації економічного життя важливе значення надавалося бджільництву. Ще до війни на Дубенщині нараховувалось 17.762 бджолиних пні. Щоб розвивати цю вигідну справу, був організований крайовий пасічний кооператив «Рій». Для підживлення бджіл власники отримували цукор у союзі кооператорів в Дубно. Кожен пасічник одержував цукор після підписання декларації з «Роем».

Генеральний комісар, райуправа, бургомістр зосереджували велику увагу роботі на селі. Поряд з посівом традиційних зернових та технічних культур - пшениці, жита, ячменю, гречки, проса та інших - насильно заставляли вирощувати тютюн. Заохочували розвивати вівчарство. Оскільки у 1941 році зернові культури були зібрані з великими втратами, сільськогосподарські органи навесні наступного року рекомендували переглянути посіви, не переорювати і не засівати, а залишити на дозрівання.

Зменшення поголів'я худоби, свиней у роки війни окупанти намагалися компенсувати шляхом розведення курей. Для вирощування курчат використовували широку мережу ще радянських інкубаторів.

Для стимулювання праці, постійного нагадування селянину про його обов'язки використовували лозунги, які друкувались у пресі, зокрема в газеті «Волинь»: «Селяни! Ви мусите прогодувати також ваших братів у містах», «Від нас вимагають небагато - прислужитись виживанню героїчної німецької армії» та інше.

Генеральний комісар Волині і Поділля встановив ціни на сільськогосподарську продукцію, недотримання їх каралося за існуючими окупаційними постановами. Була введена стандартна ціна на квасолю, капусту, ягоди, гриби тощо. Збільшення або зменшення цін каралося.

Незважаючи на те, що в кожному селі розпорядженням генерал-комісара було також оголошено про відповідальність за нездачу молока, при перевірці у багатьох господарствах виявлялося багато «зайвого» молока: селяни не виконували доведеного плану здачі його в молочарні.

До кінця 1941 року в дубенському окрузі було взято на облік 90 тисяч голів худоби. Виконуючи завдання, крайсляндсвірт відправив з цієї кількості 60 процентів до рейху.

У листопаді 1941 року в Дубно відбулася сходка воєнних інвалідів, які постановили відновити діяльність місцевого Союзу інвалідів. Союз українських воєнних інвалідів існував у місті ще з 1918 року (заснований при Українській Народній Республіці (УНР)). Протягом 20 років Союз служив матеріальною і моральною підтримкою для всіх своїх членів, яких нараховувалося близько 2000 чоловік. На час заснування Союз нараховував 982 члени - інвалідів, удів, сиріт, які отримували інвалідські пенсії та різного роду матеріальну допомогу.

У 1937 році з членських внесків було куплено ділянку землі і побудовано дім та притулок для хворих і бездомних інвалідів. У місті був побудований також кіоск, у якому інваліди продавали тютюнові вироби. З вересня 1939 року Союз припинив свою діяльність, майно перебрала місцева влада, а дім взяли під притулок для дітей.

Після відновлення діяльності Союзу у роки війни його очолив незрячий С.Н.Северенюк. Щоб підтримати інвалідів, організував майстерні по плетенню кошиків та шевську, випічці хліба та інші, де працювали інваліди. Грошовий оборот Союзу у грудні 1941 року становив 49.988 крб. З прибутків допомагали бідним. Для своїх членів Союз видавав гроші на опалення, купівлю будівельних матеріалів, допомагав звільняти з полону, а також дбав про звільнення від шарварку, зернопоставки. Союз співпрацював з Українським Червоним Хрестом.

Для викачування продуктів, коштів з населення окупанти встановили численні податки. Тимчасовим розпорядженням рейхскомісара 27 січня 1942 року був введений податок на собак. Кожний мешканець міста і села, який мав собаку, за виключенням німецьких громадян, зобов'язувався вносити податок у два етапи - навесні і восени. Була встановлена такса за очистку коминів у житлових будинках у залежності від поверхів будівлі. Доведення до кожного сільського двора натуральної оплати податків змушувало селян розводити свійських тварин, вирощувати овочі, фрукти, інші культури або купувати, щоб розраховуватися з податками натурою.

Натуральна здача продуктів харчування перебувала під не-всипущим оком німецької влади. Була розроблена чітка система стягнення податків.

У кожному селі відкривались молочарні, для підготовки їх працівників були створені спеціальні курси. Зростає кількість підприємств по переробці молока, розширюється мережа пунктів по збору молока і сметани.

Важким тягарем, переважно для селян, стала повинність по вивезенню лісу. Потреба окупаційної армії та населення в ньому була значна. Йшла заготівля дерева - сирцю, дерев'яних та допоміжних виробів. Лісу не вистачало, а тому з 1 грудня 1942 року закупка і продаж круглого дерева, напівготових або готових виробів дерев'яного промислу, а також побічних виробів лісництва (кора та ін.) вимагали особливого дозволу і видавались тільки після дозволу окупаційних властей.

3. Становище національної культури

Окупаційна влада намагалася популяризувати свою «підтримку» українства, нашої національної культури, але, звичайно, настільки, наскільки це було вигідно, що не було на шкоду «новому порядку».

У суботу 27 вересня 1941 року, в день свята Чесного Хреста, окупаційна влада робить важливий крок у своєму утвердженні. Біля Дубно, на вищому місці на заході, Шибеній горі, був закладений пам'ятний знак на честь «визволення». В місто зранку було зігнано тисячі народу з прапорами і піснями з усього округу. У церкві Чесного Хреста численне духовенство відправило Службу Божу. На широкій площі за містом відбувся молебен. Після цього люди вирушили до міста, поклали вінки на могили розстріляних у дубенській тюрмі та на могилах вояків німецької армії.

Делегації пройшли повз трибуну, де були представники української цивільної і німецької військової влади. Українську Раду довір'я на Волині, створену 31 серпня 1941 року, представляв заступник Ради Улас Самчук, обласний уряд у Рівному - начальник доктор Корноухів, команду обласної української поліції - сотник Шкільник, місцеву владу - окружний уряд у Дубно - О.Са-

цюк, міста Дубно - голова міста Бурка, німецьку владу - заступник коменданта міста і представник військ.

Похід з транспорантами, прапорами, оркестром тривав півгодини, о 17 годині відкрився урочистий акт насипання могили, а також була прочитана грамота, яку заклали в капсулу і засипали на дні могили. ^{1*}

У ній говорилося:

Грамота

Ми, громадяни землі Дубенської, землі української, сини Великого й Незнищеного Народу Українського, світлою пам'яттю Князів наших, Князів Києво-руських, перших будівничих нашої державності, горді; прикладом лицарських чинів прадідів наших спід запорізьких і гетьманських стягів ведені; злигоднями і кривдами літ недавноминутих у боротьбі за право своє і правду гартовані; кров'ю і муками батьків наших, братів і сестер - лицарів часу новітнього - з ярем ворожих викуплені, зібравшись у місті Дубні року Божого тисяча дев'яносто сорок першого, вересня дня двадцять сьомого, у свято Воздвиження Чесного Хреста Господнього, у день дев'яносто восьмий кривавої боротьби світу ясного проти світу темряви, Великої Армії Німецької проти насильства і брехні московської, проти злощину кривавого жидокомуни на вічну їй погибель, дня восьмого по звільненні золотoverхої столиці української Києва, однодушно постановили:

звичаєм українським стародавнім козацьким могилу високу на спомин чекань і перемоги нашої, на науку нащадкам нашим за містом Дубно на горі Шибеній руками власними висипати.

Від усіх громад повіту нашого вільні руки синів Народу Українського принесуть землю на могилу, щоб виросла висока і вічна, як наші мрії, як воля наша, як слава Героїв наших, як подяка наша за кров і терпіння тих, що відійшли від нас, як дороговказ тим, що придуть по нас.

На саме дно гори нашої, Гори Визволення, кладемо грамоту цю, і бути їй вічно у місці цім, як і нам бути вічно господарями землі своєї за життя нашого і найлюбіше та найспокійніше спочити в ній по смерті нашій.

Тіням славетних Князів наших - Слава!

1. Волинь. - 1941. - 5 жовтня.

Лицарям безсмертним стягів запорізьких і гетьманських, що ключі до могутності й слави, волі і долі української із сутіні віків перейняли, до прадідів наших донесли, приклад змагання за своє право, приклад безстрашності й невпокірності української нам, спадкоємцям чинів і слави своєї, залишили - Слава!

Лицарям часу повітряного, що кров'ю своєю шлях наш до волі значили, на шляху тім смолоскипами горіли, заблуканих братів із манівців завертали, а полягши за діло чесне і велике, зорями провідними у майбутнє нам і нащадкам нашим на небосхилі історії нашої заяснили - Слава!

Силі потушній Вояцтва Німецького, що з кігтів дикунства, московського, звиродіння жидівського, облуди комуністичної нас вирвала. Вождєві премудрому Народу Німецького і Народу Українського Другові Шляхетному **АДОЛЬФОВІ ГІТЛЕРОВІ** - Слава!

Усім, що чином, думкою, словом, піснею, музикою, танцем, фарбою, до звеличення імені українського причинялися, причиняються і будуть причинятися, співцям надхненним невмирущості слави української, народу нашого і про народ наш співцям і творцям - Слава!

Вояцтву нашому - Слава!

Триzubові Володимира Великого - Слава!

Жовтоблакитним стягам українським - Слава!

Україні Вільній, Великій, Прекрасній - Слава!

Дано цю грамоту в місті Дубні за правління першої української на визволеній землі Дубенській Окружної Управи, за головування магістра Олексія Сацюка, за першого українського посадника міста Дубна Василя Бурки, за правління німецького Гебітскомісара Брокса Вальтера і німецького Ортскоменданта Фукса.

Руку свою приложили і печаткою грамоту цю скріпили:



Осауко
Г. Сацюка

З приводу розгрому радянських військ під Києвом окружна і міська дубенські управи відбули 29 вересня 1941 року засідання у міському театрі. В ньому брали участь високі німецькі чини. Реферат про роль і значення Києва в політичному, державному і національно-культурному житті виголосив начальник відділу народної освіти і виховання Авенір Коломиєць і закінчив виступ віршем голови управи Олексія Сацюка «Визволений Київ». Для німців переклад робив секретар райуправи.

З метою підняття духу населення на Дубенщині дозволялись і організовувались різні заходи - насипання могил, встановлення фігур, відзначення національних свят, що викликало патріотичні почуття у людей.

Національно настроєні громадяни міста, округи, обходячи заборони, розпорядження окупаційних властей, часто проводили заходи, присвячені збереженню українських традицій, по вшануванню подій української історії, культурно-мистецького життя тощо. Так, 9 липня 1942 року в с.Жорнів відбулося свято посвячення хреста в пам'ять полеглих у боях за волю України і жертв сталінського терору. Тут була відправлена Служба Божа, в якій взяли участь п'ять священиків. Гарно співав хор з місцевої молоді. Тоді відбувся хресний хід з хором і оркестром, посвячено хрест і відправлена панахида за п'ятьох полеглих. На урочистостях були присутні гості з Рівного і Дубно.

14 жовтня 1941 року відбулася посвячення пам'ятного хреста в с. Стовпець, збудованого на честь полеглих борців за волю України. Тут було проведено урочисте Богослужіння, з промовами виступили місцевий священик з села Турії та інструктор окружної «Просвіти». Виступаючі говорили про релігійні справи, національні проблеми, необхідність праці.

Українська культура в умовах фашистської окупації не замикалася на виступах місцевих аматорів. Гітлерівці намагалися дозвано підтримувати ідеї українства для їх господарсько-виробничої активізації на допомогу Великонімеччині. На сценах Дубно виступали професійні, аматорські артисти з інших міст. Влітку 1942 року виступила капела бандуристів ім. Т.Шевченка з Києва. Концерт закінчився виконанням твору Ніщинського «Закувала та сива зозуля».

Одним з центрів культурного життя міста став драматичний

театр. У 1941 році в Дубно створюється аматорський драматичний гурток, у якому брали участь вчителі української гімназії та службовці інших установ. Вони підготували і показали виставу О.Пашенко-Шульмівської «Незнані».

П'єса присвячена жертвам боротьби за визволення України у 1918-1920рр. В головній ролі виступала авторка.

27 вересня 1942 року, у неділю, в залі дубенського театру відбувся великий концерт з нагоди відкриття театрального концертного сезону. Створений постійний театр з українським репертуаром. Запорукою розвитку театру була тісна співпраця окружного товариства «Просвіта» і музичного інституту. Театр мав гарний зал і досить поважні фонди. На концертах виступали окружний духовий оркестр, хор «Просвіти», солісти інституту. Театр працював успішно і став музично-драматичним. У неділю, 15 листопада, тільки після десяти вистав під керівництвом Авеніра Коломиєця*, театр зняв з репертуару оперу С.Гулака-Артемовського «Запорожець за Дунаєм». Це була перша вистава після створення театру. Наступною постановкою стала п'єса «Сватання на Гончарівці» Г. Квітки-Основ'яненка, яку показували глядачеві одинадцять разів.

Особливий успіх припав на вечір концерт-рев'ю «І серце, і теде», де проявив себе комік-конферансьє Л.Чехмановський. Рев'ю з успіхом йшло чотири рази. Вагомим творчим доробком театру став новий твір - оперета «Новий одяг для короля» - автори А.Коломиєць і С.Янішевський. Згодом показали «Наталку Полтавку» І.Котляревського. За творчі успіхи окупаційна влада в особі гебітскомісара оберфюрера Фрайвальда надала театру офіційну назву «Дубенський міський театр». У ньому працював колектив з 50 чоловік. ^{1*}

Авенір Каленикович Коломиєць народився 19.XI.1905 року, на Сарненщині. Середню освіту здобув у Крем'янці. У 1927 році робить перші спроби праці в різних українських часописах. Випускає ряд поетичних збірок. У 1936 році після невдалої спроби створити український театр у Луцьку переїжджає на Дубенщину. З 1939 року в Дубно. Після початку війни переховувався. В період окупаційного режиму займався освітньою, письменницькою і режисерською роботою. 1944 року з родиною евакуювався до Австрії, помер восени 1946 року у Зальцбурзі. ^{2}

1*. Волинь. - 1943. - 25 листопада.

2*. Дем'янчук Григорій. Воскреслі для життя. - Рівне, «Оріана». - 1998. - С. 57-65.

Змінені були акценти відносно довоєнного періоду у відзначенні знаменних дат з історії України. 22 листопада 1941 року в Дубно в українській гімназії ім. Симона Петлюри урочисто відзначено роковини розстрілу біля с. Базар. Була виголошена промова, виступив хор, декламувалися вірші.

22 січня 1942 року в місті відбулася сходка службовців для вшанування роковин проголошення у 1918 році четвертого Універсалу Центральної Ради у Києві. Після промови був зачитаний текст Універсалу, вшановано пам'ять полеглих борців. Сходка закінчилась співом Національного Гімну.

В червні 1943 року у театрі пройшов концерт - вечір сміху, пісні, танцю. Ця програма витримала 6 постановок. Найкраще показали себе співаки Т.Гофман, З.Новохатько, М.Вознюк, А.Сінкевич, Г.Міщук, В.Гіглан, Т.Петрова, І.Скибай, балейтмейстер Войташевська.

Театр працював без професійних драматургів, музикантів. За самодіяльним сценарієм поставлено оперету «Запорозький скарб», в основі якої був сюжет письменника і театрального діяча Костянтина Ванченка-Писанецького.* Народився на Волині у 1863 році. Мати була з роду, який мешкав у Дубенському повіті.

У музичному оформленні вистав використовувалися українські народні мелодії, музика Д.Верді, Ж.Бізе, Й.Брамса та місцевих авторів.

Фашисти в умовах окупаційного режиму далеко від фронту намагались почувати себе комфортно. Всіляко стимулювалися вистави, концерти, інші заходи, щоб показати прихильність влади до українців. На бажання гебітскомісара Брокса дирекція музичного інституту створила окружний духовий оркестр, який дав п'ять концертів у місті і виїжджав у концертне турне по Дубенській окрузі. Оркестр зустрічав високопоставлених осіб німецької влади, як-от генерального комісара Волині і Поділля.

Помпезно пройшло Шевченківське свято у с. Верба. Зранку 15 березня 1942 року був проведений похід представників райуправи та громадськості з оркестром і пожежною стражею до цер-

* Його перу належить історична драма «Тарас Бульба під Дубном», завершена у 1891 році і дозволена театральною цензурою до постановок у 1896 році.

кви, де відбулася Служба Божа і панахида. Ввечері проведено «академії», у програмі яких були вступне слово Дмитра Ісаєвича, реферат Ярослава Денюка, а також інсценізації, декламації, хоровий спів. Гарно дивились інсценізація «Вінок на могилу Тарасу Шевченку» Віри Лебедь, збірка-декламація «Гонта в Україні» та інші.

З ініціативи голови Вербської районної управи Микити Дацюка та секретаря Петра Гонти у районі було зібрано і передано на благодійні цілі 5 тисяч карбованців.

У свій репертуар п'єсу «Україна в крові» включили юні аматори села Молодаво Українське, які під керівництвом вчительки Серафими Бензи показали захоплюючу виставу. У підготовці п'єси брали участь вчителі Роман Кочубей, Василь Нестерчук і староста села.

Дубенське окружне Товариство «Просвіта» у неділю 12 жовтня 1941 року розпочало цикл доповідей і рефератів, присвячених питанням тогочасного стану українського суспільства. На першому засіданні з темою «Українська проблема в сучасності» виступив письменник, головний редактор часопису «Волинь» Улас Самчук.

Але бурхлива діяльність Дубенської «Просвіти» була призупинена на певний час окупаційною владою. З 24 січня 1942 року гебітскомісар Дубенського округу дозволив знову її в місті, у філіях, яких нараховувалося у цей час 185.^{1*}

Питання українізації в умовах окупаційного режиму набували важливого значення, а тому «Просвіта» у Дубно здобуває прихильність місцевої громадськості, сільського населення. Просвітянські заходи зустрічаються із захопленням. Вплив її швидко поширюється на село. І вже 16 лютого 1942 року у Дубно відбувся з'їзд голів та представників сільських філій окружного товариства «Просвіта». З'їхалося 190 чоловік: Були обговорені питання з організаційного становища філій, програма праці Товариства, протиалкогольні заходи та фінансовий стан. На закінчення делегати проспівали Національний Гімн.

У жовтні 1941 року в Дубно відкривається окружна бібліоте-

1*. Савчук Борис. Волинська «Просвіта». - Рівне, «Ліста». - 1996. - С. 106-107.

ка товариства «Просвіта», яка нараховувала 786 томів, не враховуючи зарубіжної літератури. Працювали відділи наукової і дитячої літератури, белетристики.

«Просвіта» розгортає широку роботу в окрузі, намагається розв'язати ряд проблем культурно-освітнього руху. У Товаристві створюються секції культурно-освітньої роботи, драматична, хорова, спортивна та інші. Культурно-освітня секція планувала звіти та диспути на українську тематику. На першій зустрічі громадськості 23 лютого 1942 року директор музею Островський розповів присутнім про значення охорони пам'яток історії та культури в м. Дубно - свідків історичних подій і культурного життя народу. На другій зустрічі професор Перхорович висвітлив історію Волинського краю, зокрема м. Дубно.

Постійно з Товариством «Просвіта» співпрацювали інші громадські та культурно-освітні організації. Протягом першого року існування музичного інституту у Дубно та інших населених пунктах ним було влаштовано 13 власних концертів та шість разом з «Просвітою», які щиро вітали люди. В програми виступів включалися історичні, побутові, жартівливі, народні пісні, а також музичні твори корифеїв України та зарубіжної європейської музики, які приносили задоволення громадськості. Їх відвідували й окупанти.

Філії Товариства «Просвіта» серед різноманітної роботи значну увагу приділяли пошуку коштів. Просвіт'яни с. Стара Носовиця провели збір коштів серед громадян і передали окружному Товариству.

З початку існування Товариства «Просвіта» його працівники проводили постійну організаторську, пропагандистську, культурно-освітню роботу. Так, з нагоди відзначення 20-річчя роковин подій поблизу с. Базар відбулися урочисті збори членів філій «Просвіта».

14 серпня 1941 року перед жителями с. Верба виступив письменник, редактор часопису «Волинь» Улас Самчук. Тема його реферату - «Література і сучасність».

У місті при Товаристві «Просвіта» організовується спортклуб, створюється секція копаного м'яча, а також рахункова та легкоатлетична секції. У команді «Юнак» грали всі колишні футболі-

сти довоєнного «Спартака». Секція працювала активно, було проведено ряд зустрічей з провідними клубами Рівненщини. А 12 липня 1942 року відбулися футбольні змагання між дубенським спортклубом при «Просвіті» і командою німецьких вояків. У впертій боротьбі перемогли просвітяни з рахунком 5:2. А через тиждень дубенський спортклуб (ДСК) зіграв матч з мадярськими вояками 2:2. Мадярська команда у своєму складі мала кілька добрих гравців з репрезантаційної одинадцятки Будапешта. Мадяри грали гостро і брутально при слабкому суддівстві. Найяскравішими у них були гравці Карачи і Тугай у нападі.

Кращими нападниками у дубенчан у грі з німцями були Ключенко (забив два м'ячі), Щацький (два), Молчановський (один), він і тренував команду. Крім того, в команді виступали Клабан, Гуменюк, Колодзейчак, Ільчук, Попов, Смолін, Пшибиш, Гловацький. На матчі постійно приходило тисяча - дві уболівальників.

Футболісти спортклубу виїжджали на матчі і в інші міста. На змаганнях у с.Бугаївка біля Радивилова між місцевою командою і дубенчанами рахунок був 9:1 на користь гостей. Глядачі оцінили гру дубенчан неоднозначно, поскільки футболісти розмовляли польською мовою, а «співучасть змагунів поляків допускається в поодиноких крайніх випадках», також в команді були і німецькі гравці. Це прикро подіяло на глядачів.

Друга зустріч дубенчан і мадярів відбулася 30 липня. Гру у швидкому темпі розпочали мадяри, але скоро дубенчани безупинно атакували ворота мадярських вояків і завдяки швидкому нападу під керівництвом Молчановського у першій половині рахунок став 3:0. В другій половині темп гри не ослабився і при підтримці двох тисяч глядачів рахунок став 5:1 на користь просвітян.

Дубенчани успішно проводять матчі з іншими командами. У зустрічі з костопільчанами футболісти Дубно звели матч внічию 4:4, але матч - відповідь у Костополі при брутальній грі закінчився з рахунком 3:2 на користь господарів. У вересні дубенський спортклуб провів два матчі з луцьким спорттовариством. Обидві гри закінчилися на користь дубенчан 9:1, 3:1. Але на дубенському полі луччани грали удев'ятьох, оскільки два гравці пішли у гости-

ну до знайомих і не з'явилися на гру. Проте луччани показали себе амбітними і технічними.

Після п'яти перемог спортсмени «Просвіти» під час зустрічі у Дубно з футболістами товариства «Темпо» із Здолбунова зазнали першої прикрої поразки з рахунком 2:3.

Окупанти намагалися певною мірою підтримувати громадські організації, щоб тримати у полі зору їх життя.

4. Окупаційна влада і церква

Складно розгорталися взаємовідносини між окупаційною владою і церквою. Вище духовенство присягнуло на вірність окупаційній владі. Одні із священників дотримувались старих традицій, інші сприймали нові вимоги. 13 лютого 1942 року в Дубно відбувся з'їзд усіх старост, священників і благочинних Дубенської округи. Перед ними виступили з промовама окружний комісар, його перший заступник, референти окружної управи, окружний лікар та голова окружної церковної ради. Були порушені питання щодо виконання розпоряджень адміністративної влади, стану здоров'я населення та інші, зокрема роль церкви у вихованні народу.

У роки окупації розгортається релігійна боротьба. В українській церкві стався розкол. Автономісти виступили як прихильники підпорядкування церкви московському патріархату, який очолив митрополит Олексій (Громадський), і УАПЦ, яку очолив архієпископ Волинський Полікарп (Сікорський). 12 січня 1942 року з проханням усунути з Дубенського собору священника-москвофіла звернулася церковна рада до владики Полікарпа. Деякі священники - автономісти Дубенського району приєдналися до української автокефальної православної церкви.^{1*}

Влада намагається все більше залучати духовенство до вирішення своїх окупаційних проблем, до різних заходів. Гостро стояло питання відправлення Служби Божої українською мовою, хоч частина священослужителів не дотримувалася цієї вимоги. У дубенському Соборі кармеліток Служба Божа відправлялася сло-

^{1*} **Борщевич Володимир.** Автономія православної церкви на Волині. - Луцьк, 1998. - С. 49-53.

в'янською мовою у російській вимові. Навіть у великі свята в Соборі не співали «Боже Великий».

Наприкінці лютого 1942 року з ініціативи протоієрея Міцкевича з'їзд священників району відбувся у с. Верба. Після відправлення богослужіння та традиційної сповіді священників відбулась нарада в райуправі. Після обговорення всіх справ винесли постанову про відправлення Служби Божої українською мовою. Священослужителі, які були на позиціях російського православ'я, замінялись. У березні 1942 року парафія с. Варковичі перейшла під юрисдикцію владики Полікарпа, який висловив лояльність до влади. Невдовзі парафію перейняв новий настоятель. Такі процеси в місті і селах проходили постійно.

Окупаційна влада намагалася відвернути увагу населення від складних проблем побуту, негараздів воєнного часу. А тому під пильним наглядом дозволялось відзначення релігійних свят. З піднесенням населення святкувало Паску, Різдво. 11 січня 1942 року в Дубно стараннями Жіночої Спілки України (ЖСУ) була встановлена ялинка для дітей. На вечір зібралось до 250 дітей, вони одержали подарунки з ласощами і українські видання «Орленя», «Школярник», «Новий український колядник», «Новий вертеп». Хор під керівництвом Березовського проспівав колядки.

Колядування проходили і в селах. У школі с. Семидуби під час святкування ялинки переглянули п'єсу п. Зінченка «Різдвяний подарунок». Діти під керівництвом Мирощенкової відтанцювали «Катерину», «Український гопак», а хор під проводом учителя Дрогобицького співав колядки. Прибуток від вечора у сумі 438 крб. направили на видання часопису «Орленя».

Злиденне життя багатьох верств населення міста, сіл, безгрошів'я українських громадських організацій змушували звертатися до благодійників, а також організувати благодійні заходи. Так, молодь с. Здовбиця організувала духовий оркестр, який очолили Матвійчук і Гордієвич. Зібрані 120 крб. були віддані у фонд національної відбудови.

Товариство «Просвіта» с. Верба звернулось до людей доброї волі із закликом: «Для піднесення культурно-освітнього рівня пропонується змагання між поодинокими філіями Товариства «Просвіта» (драматичний, хоровий, тіловиховний гуртки) в Стівці Вербського району Дубенської округи заповідає на місяць тра-

вень ц.р. гостинні виступи в місцевостях: Верба, Повча, Тростянець, Білогородка. Викликаємо інші товариства до відплати, кидаючи клич «Через хорошу революцію до самовдосконалення. Управа Товариства «Просвіта» в Стівпці».

У Дубно було відкрито видавництво «Лад». Тут видано ряд книжок, які стосувалися різних сторін життя українського населення в умовах окупації, а також з історії та культури України. Так, уже на листопад 1941 року з'явилося чотири числа часопису «Школярник» для українських учнів. Він мав 32 сторінки з додатком - нотами пісні «Боже Великий». Крім того, видання було багато ілюстроване портретами князів Данила Галицького, Льва Галицького, княгині Ольги, письменників Т.Шевченка, І.Франка, знімками вежі дубенського замку, старовинних українських монет і т.п.

У складних умовах нагляду окупаційними властями була видана книжка про геніального поета, художника, академіка Т.Г.Шевченка. Автор Авенір Коломиєць назвав її «Шевченкова ера». Вийшла з друку тиражем 3 тисячі примірників п'єса Богдана Жарського «Україна в крові».

Молодь Дубенщини брала активну участь у культурно-освітній роботі. Аматорський гурток села Підлужжя підготував видану п'єсу «Україна в крові» для показу глядачеві. Вони виступали з нею в с.Дитиничі, а весь дохід передали Українському Червоному Хресту. Гроші, зароблені під час колядування, віддали на добродійні справи.

Популярністю серед населення користувалися кишенькові календарі «До світла», стінні плакати-календарі «Школярник». Календарі естетично оформлялись.

Книги надходили в Дубно і з інших міст. Тематика їх була різноманітною, але, окрім української національної літератури, серед них були книги, видані за вказівкою німецьких властей, де йшла відверта нацистська пропаганда.

Надходили книги з Луцька, з єпархіального книжкового складу, серед них «Чин тайни хрещення, миропомазання», «Чин шлюбу», «Чин панахиди», «Чин сповіді» та інші - всього 14 назв. Крім того, звідти одержували Євангелія, молитовники для молоді, часописи.

У Дубно фашистська влада дозволила відкрити ряд навчальних закладів. Діяв музичний інститут ім. М.Леонтовича. Тут пра-

цювали п'ять відділів: відділ теорії музики, фортепіано, оркестровий, вокально-драматичний, педагогічний. Колектив був укомплектований викладацьким складом з відповідною кваліфікацією. Число слухачів протягом навчального року з різних причин зменшувалось з 116 до 97.

В умовах першого року війни розпочали навчання школярі. Всі початкові і вищі початкові народні школи Дубенщини розпочали навчальний рік 1 вересня 1941 року, а з 15 вересня розпочалося навчання в державній гімназії ім. Симона Петлюри. До гімназії вступали учні, які закінчили п'ять класів радянської школи. Гімназія мала 8 класів, розпочали навчання 12 комплектів. Гімназія розміщувалася по вул. Корб'є, 41. В державній гімназії навчалось 600 учнів.

В школах приступило до навчання 35 тисяч дітей. В окрузі нараховувалося 300 шкіл.

Для приїжджих дітей була організована бурса. У передмісті Сурмичі почали проводити урочисті посвяти шкільних будинків.^{1*}

Німецька влада виявила недовір'я до багатьох радянських вчителів, а тому наполегливо проводила пошуки серед найбільш підготовленої інтелігенції нових. 26-28 лютого 1942 року у Дубно відбувся іспит кандидатів на вчительську посаду, які не мали відповідної кваліфікації. Іспит влаштував окружний відділ освіти і виховання. Проте претенденти показали слабку підготовку. Через це були назначені нові іспити.

Серед національно настроєної частини інтелігенції, населення поширювалася думка про відкриття пам'ятника Т. Шевченку. Створений окружний оргкомітет розповсюдив 2 серпня 1942 року відозву: «Українці Дубенщини! Ведені почуттям вдячності Духові найбільшого поета і пророка України, українського народу приступаймо до будови пам'ятника Тарасові Шевченкові в Дубно... цим комітет подає до загального відома, що скульптурні роботи над проектуванням пам'ятника вже розпочато... під фаховим керівництвом творця пам'ятника знаменитого українського скульптора Івана Петровича Кавалерідзе з Києва приступають до праць над кладенням фундаменту та до самої будови пам'ятника... проєкт можна оглянути в Дубні в музеї по вул. Володимира Велико-

^{1*} Волинь. - 1941. - 28 вересня.

го... Ні однієї вистави, забави, ні одного концерту, з яких не було б виплачено значної частини доходу на потреби комітету». ^{1*}

Політика підтримки українства з одночасним розпалюванням націоналістичних пристрастей і міжнаціонального розбрату між українцями, поляками, росіянами була вигідною для окупантів, дала можливість підпорядкувати частину українців інтересам рейху.

1. ДАРО ф. Р-322, оп. 1 спр. 3 арк. 1.*

Розділ 4

ОШР ОКУПАНТАМ

Окупаційний режим викликав у населення всезростаюче невдоволення. Спочатку протест проявлявся пасивно, а згодом - перейшов у активні форми.

Улітку 1943 року в околицях Дубно активізувала роботу група підпільників на чолі з Т.Р.Кисільчуком. Патріоти пильно стежили за військовими об'єктами, пересуванням ворожих військ та техніки і відомості про це передавали партизанам. Підпільники влаштовували зіткнення зустрічних поїздів на залізниці Дубно-Здолбунів, унаслідок чого було знищено чимало військового спорядження і на деякий час припинено рух на залізниці. Фашистам вдалося напасти на слід патріотів. Восени 1943 року вони схопили і замордували багатьох підпільників, у тому числі і Т.Р.Кисільчука.

Ще у січні 1942 року в дубенських лісах розпочав активні дії партизанський загін, організований колишнім військовополоненим Філіповим. Уже перший бій на дорозі Дубно-Повча закінчився панічною втечею гітлерівців. Народні месники нагнали чимало страху фашистським загарбникам. Мужність патріотів стала прикладом для багатьох: з невеликої групи загін Філіпова виріс до 60 чоловік. Він діяв у Дубенському і Млинівському районах. У липні 1943 року більшість партизанів загону разом із своїм командиром загинули в боях з ворогами.

Влітку 1943 року біля міста проліг шлях партизанського з'єднання під командуванням С.А.Ковпака і С.В.Руднева. Трудящі Дубенщини з великою радістю зустрічали народних месників - провісників швидкого визволення від фашистського ярма.

Одержавши повідомлення про пересування партизанів, окупанти посилили охорону військових об'єктів, залізничного полотна. Вздовж колії через кожні чотири-п'ять кілометрів були збудовані блок-пости, на озброєнні яких були кулемети і навіть міномети, а через кожний кілометр стояв вартовий з вівчаркою.

Але даремними виявились заходи гітлерівців. Лише сорок хвилин затратили партизани з'єднання С.А.Ковпака на перехід залізничного полотна. 1 липня з'єднання зупинилося в лісі на перепочинок. Проте відпочивали не всі. Мінери висадили в повітря на дубенському перегоні шість ворожих ешелонів. Ось як писав про це в щоденнику учасник походу Герой Радянського Союзу В.О.Войцехович: «Знову відзначились Вася Олійник та Яків Давидович. На Василевому рахунку ешелон із цукром, що йшов до Німеччини, а на міні, поставленій Давидовичем, підірвався біля села Рачин ешелон із стратегічним вантажем. У третьому батальйоні мінер М.Верейкін підірвав паровоз і двадцять вагонів, а О.Лукашенко - паровоз і 38 вагонів з зерном... Не менший успіх випав на долю мінерів другого батальйону. А.П.Казимиров та О.М.Боженко підірвали на перегоні Кам'яниця - Дубно два ешелони. Добре працював і наш спеціаліст із зв'язку Я.Ф.Декунов. За останні два дні він знищив більше чотирьох кілометрів ліній зв'язку».

Населення підтримувало партизанів, допомагало їм одягом, продуктами.

Дошкульним ударом для німців був перехід українських шуцманів і поліцейських Волині зі зброєю в руках у підпілля, в ряди Повстанської Армії. Це сталося у середині березня - на початку квітня 1943 року. В Дубно відділи УПА розбили тюрму і випустили в'язнів. В грудні гранатометна чота Дубенського куреня переїжджає слідом за військами. ¹

Боячись помсти, окупанти змушені були організувати зі зброєю в руках навіть господарські акції. Влітку 1943 року фашисти створюють відділи польських осадників і фольксдойче, які вирушали жати українські лани, озброївшись кулеметами. ОУН-УПА громила їх і проводила збір урожаю часто під своєю охороною як на свої потреби, так і на потреби населення.

Територію дій УПА було поділено на чотири воєнні округи. Дубно входило у південний округ ім. І.Богуна і стало його центром. Сюди входили ще Острозький і Рівненський повіти. Командиром військового округу став «Еней» (Петро Олійник). ²

1: Літопис УПА, т.2. - Торонто, 1990, - С. 209.225.

2: Там же, стор. 61.

ОУН прагнула залучити людей до збройної боротьби як проти німців, так і проти радянських патріотів. Ті, хто погоджувався, об'єднувались у самооборонні кущові відділи. Усю організаторську роботу по селах виконували провідники ОУН. На певній території були призначені станичні, які, виконуючи вимогу ОУН-УПА, підсилені службою безпеки, зобов'язували жителів сіл постачати, вести заготівлю продуктів, одягу. Відмови від виконання обов'язків часто карались.

В жовтні 1943 року німці почали розстрілювати, мордувати у в'язницях волинських міст українських політичних в'язнів. 16 жовтня в дубенській тюрмі було розстріляно 60 чоловік.¹

На початку 1944 року штаб Дубенського відділу УПА знаходився в селі Коханівка. Очолював відділ отаман Степ. В селі була окружна школа молодших старшин, а також центральні склади зброї, боєприпасів та ін. В ямах зберігався фураж, одяга, медикаменти, інструменти, стерильний перев'язочний матеріал, бочки з м'ясом і ковбасами, залиті свинячим жиром, з сухим картоплинням і вермишеллю. Зберігалось більше тисячі ящиків з гвинтівочними патронами, гвинтівками і гранатами.

Дубенський відділ УПА нараховував десять полків по тисячу шістсот чоловік. Відділ займав територію Луцьк-Здолбунів-Ланівці-Кременець-Броди-Луцьк. Була чітко розроблена структура полків, куренів. Для зв'язку використовувались паролі і відзиви. Служба безпеки мала списки неблагонадійних мешканців, а також списки знищених.

В селі Церквисько процювали курси медсестер, на яких навчалось 40 курсанток.²

Як могли допомагали полоненим працівники двох будинків для престарілих. Перший (по вул. Шевченка, 35), в якому знаходилось 69 чоловік. Серед них мешканка Ржецька, яка володіла декількома мовами і постачала військовополоненим крихти хліба через солдата-італійця. Другий - єврейський, в якому перебувало 65 чоловік. 30 липня сюди прибуло дві вантажні автомашини. Окупанти посадили євреїв-стариків у машини і вивезли.

Після втечі з табору військовополонених офіцерів і солдатів,

1*. Лігопис УПА, т.2. - Торонто, 1990. - С. 184.

2*. Шкрябач Я. Дорога в Молдавію. - Кишинев, 1966. - С. 330-335.

який знаходився у хмелярнях на Сурмичах, німці вирішили табір ліквідувати, а 20 німечин розстріляти.

Це стало відомо М.І.Попову, який виконував обов'язки директора будинків інвалідів. Він звернувся разом з посадником -

головою магістрату учителем Сервасом до коменданта табору з проханням передати хворих полонених і 22 жовтня взяли у одного поляка, який переховувався з дружиною у будинку інвалідів, конячку з підводою і при допомозі жителя міста старого Островського з дружиною, кухарки будинку інвалідів, виїхав у табір. Начальник табору видав до-



Будинок інвалідів у Дубно. В центрі - М. Попов. На таблиці - текст українською і німецькою мовами: «Міська управа. Дім інвалідів у Дубно».

кумент на одержання 16 військовополонених. Це були люди-кістки, обтягнуті шкірою з гнійними ампутованими руками і ногами без перев'язок і бинтів.

Напередодні М.І.Попов вивільнив одне приміщення, а жінок перевіз у будинок на вул. Забраму.

Лікар будинку інвалідів Ібель оглянув полонених і разом з медсестрою М.М.Кириловою надав їм допомогу.

7 квітня 1942 року М.І.Попов одержав дозвіл на переведення з табору по вул. Шевченка на лікування ще 45 чоловік до будинку інвалідів (для цього було вивільнено ще два будинки), вони добралися сюди по-пластунськи через дві години. Німці та їх прислужники поліцаї забрали у них одягу.

Великою проблемою було харчування. Дещо вдавалося одержати через лядвірта. Чех Шкода з власного магазину, замість виписаних кісток, видавав м'ясо. Мали ділянку землі, де садили картоплю і овочі.



Монастир кармеліток. Тут лікували військовополонених, а після визволення міста був госпіталь.

Щоб мати кошти, з допомогою майстра Пшибиша відкрили велику майстерню лозоплетіння, де виготовляли корзини, дитячі гойдалки, етажерки, ширми, крісла та ін. Шили взуття. Одержані кошти, вироби міняли на харчі. Врятували життя в будинку інвалідів більше як 60 військовополоненим. Деякі з них згодом пішли в партизани.^{1*}

Так, лейтенант Іван Пивоваров разом з іншими влився в партизанський загін, підполковник Гловатинський з групою бійців і офіцерів боровся з фашистами у лавах Червоної Армії.

Дубно стало місцем сконцентрування військового і німецького адміністративного апарату, з великою кількістю війська, гестапівців, щуцманів. Місто і навколишні села, за малим винятком, були відкриті, безлісі, без природного захисту, густо заселеними.

Нашпигованість Дубенщини різними родами військ окупантів привернула увагу командування радянських партизанських загонів. Неодноразово робляться спроби з'ясувати обстановку, налагодити контакти з населенням. Після другої спроби в дубенські ліси 24 квітня 1943 року прибула група народних месників на чолі із Сергієм Олексійовичем Саңковим. Досягнувши села Софіївки, зупинилися на відпочинок на узліссі у хаті лісника. На світанку вступили в бій з німецькими військами, зазнавши втрат, група повернулася на базу.^{2*}

1.Петренко І. Історія одного подвигу // Червоний прапор. 1958, 12 жовтня.*

2. Центральний державний архів громадських об'єднань України, Ф.П.-62, оп.-1, спр.2, арк. 17-32.*

У Дубно побував розвідник М.І.Кузнецов. А в південних селах під командуванням Я.П.Шкрябача діяли партизани Молдавського з'єднання. Вони збирали розвідувальні дані, вели роз'яснювальну роботу.^{1*}

Мали місце факти, коли люди чинили опір діям окупаційних властей. У таких випадках німці жорстоко і немилосердно мстилися, брали заручників з інтелегенції. Так загинула сім'я Поважуків: розстріляні Кирило Михайлович Поважук, завідуючий їдальнею, його дружина, син-студент, дочка вчителька Віра, а також брат Хома Михайлович Поважук, начальник управи Дубенського району.

За підпільну діяльність були розстріляні секретар райуправи Володимир Григорович Друченко, Володимир Дмитрук. Вони організовували зрив акцій окупантів по вивезенню людей в Німеччину, поставки хмелю, худоби, сплаті податків. Архівні матеріали подають різні місця їх розстрілу - урочище «Палестина», стадіон, кут вулиць Данила Галицького - Тараса Бульби. Їх розстріляли восени 1943 року.

Свою смерть за непокору окупантам, протидію господарським акціям знайшли в Дубно на стадіоні голова сільської ради села Погорілець Лазар Кружайло, житель села Верба, вчитель Микита Давидович Дацюк з сином-студентом за зрив заходів окупантів.^{2*}

Проти фашистських окупантів виступили представники багатьох національностей, які проживали на території району і міста. Так, у антифашистській боротьбі активну участь брало чеське населення. У підпільну групу «Наша десятка», яка потім розрослася у велику антигітлерівську підпільну організацію «Бланік», входили чеські інтелігенти, які жили в селах району. Серед інших був учитель з Мирогощі В.Кноп (псевдо Й.Влчек), група видавала нелегальну газету «Гласатель».

Наприкінці 1943 року «Бланік» мав досить чітку організаційну структуру. В керівництві організації були В.Кноп (керівник), Д.Смола з Мирогощі, який очолював відділ охорони здоров'я, А.Бочек (відділ безпеки). Другу із підрайонних груп, яка охоплю-

1*. Шкрябач Я. Дорога в Молдавію. Кишинев. - 1966. - С.330-345.

2*. ДАРО, ф.Р.534, оп. 1, спр. 3, арк. 62-73).

вала 10 сіл у районі Рівне-Дубно, очолював житель с. Хомут Йозеф Мойдл, четверту - М.Пруша із Страклова. «Бланік» закликав населення до збройної боротьби проти окупантів, розповсюджував листівки, підготував 10 тисяч мобілізаційних карток, що відіграло важливу роль у 1944 році, коли проходила мобілізація чехів у 1-у Чехословацьку окрему бригаду, згодом перейменовану на корпус. ^{1*}

^{1*} Дупей Й. Героїчний «Бланік» // Червоний прапор. - 1988. - 3 вересня.

Розділ 5

ЖЕРТВИ ФАШИЗМУ

Розстріли мирного населення, військовополонених, грабунки майна, знуцання над гідністю людини стали найстрашнішим, жорстоким, нелюдським лихом для Дубно в період окупації.

У роки окупації Дубенського району гітлерівські власті постійно забирали людей на важкі роботи до Німеччини. Лише з 20 населених пунктів на каторжні роботи примусово вивезли 633 мешканців. Так, з с. Молодаво фашисти відправили до Німеччини 33 чоловіки, Сатисва - 20, Нараєва - 39, Тараканова - 34, Малих Садів - 48, Великих Садів - 82, Княгинина - 79. ¹

З сіл колишнього Вербського району насильно було вивезено в Німеччину 1781 чоловік. ²

Частина з них загинула від непосильної роботи у фатерлянді.

За неповними даними, з 25 тисяч населення м. Дубно після визволення від фашизму залишилося лише 2 тисячі. З 12 тисяч євреїв у живих було ледве декілька десятків.

Під час масових розстрілів, які тривали з 27 липня 1941 року до березня 1944 року, загинула сила людей з семи районів, які входили в Дубенський округ.

Центром масового розстрілу стало Дубно та його околиці.

Найперші розстріли громадян були вчинені на стадіоні. На віддалі 200 м від дороги, що вела до монастиря Чесного Хреста, розстріляно 3500 чоловік в 50 ямах. Тут знищення людей тривало з червня 1941 року до березня 1944 року. ³

В ямах, які були виявлені в кілометрі від передмістя Сурмичі, на аеродромі, знаходились, в основному, розстріляні жінки і діти з обгорнутими ганчір'ям ротом і носом, з зав'язаними міцними вузликами ззаду. Кількість розстріляних і задушених на аеродромі сягала до 5 тисяч чоловік. Розправа мала місце 4 червня 1942 року, в середині жовтня 1942 року. При розстрілі жінок, дітей

¹: УДАЖР СРСР, ф.7021, оп. 71, спр. 48, арк. 4-15.

²: ДАРО, ф., 328, оп. 1, спр. 227, арк. 2.

³: ДАРО, Р-534, оп. 1, спр. 69, арк. 18-19.

були присутні високопоставлені особи з фашистських військових кіл зі своїми дружинами, які аплодували вдалим пострілам

Для знищення дітей прибула спеціальна категорія німецьких жінок, так званих бліц-медхен.

На окраїні міста, в с. Вигнанка, у напрямку с. Кліщихи з правої сторони дороги 22 серпня 1941 року німці розстріляли майже 400 жителів Дубно.

Житель с. Забрами Никифор Козловський розповів, що після цього масового знищення євреїв з яру витікав струмок крові. Тоді фашисти привезли велику кількість вапна, гіпсу і засипали кров. Відкрили верхній шар землі, засипали вапном і знову землею. Це підтверджено під час розкопок, де було виявлено вапно і зацементовану гіпсом землю. Встановлено, що розстріл проводився з ручного кулемета в голову і спину, на рівні грудної клітки. Людей перед розстрілом садили в яму, після чого проводили розстріл, про що засвідчують виявлені в ямах гільзи. Тут розстріл проводився жандармерією «СС» полку ім. Герінга.¹

На віддалі 4 км, західніше Дубно, у напрямку с. Кліщиха, в урочищі «Шибена гора», в ущелинах, виявлено також ями з жертвами фашистського терору. Тут розстрілювали мирних громадян єврейської національності Дубенського, Вербського, Острожецького районів.

На площі 900 кв. м, на глибині 4 м було виявлено 6 тисяч розстріляних. Трупі тут лежали обличчям вниз, по 6-7 рядів. Після кожного шару насипалось хлористе вапно. Трупі голі, стріляли в потилицю і верхню частину грудної клітки, виявлено вхідні і вихідні щілини від куль.

Перший розстріл єврейського населення проводився 27 липня 1941 року потім - 30 липня, 22 серпня та 5 жовтня (тоді знищено 3 тисячі чоловік) і останній - 24 жовтня, коли знайшла смерть ще тисяча жителів міста. Тут розстріляні цілі сім'ї: Д.Г.Ліцман з сім'єю 6 чоловік, І.Г.Грицекток і 5 членів сім'ї, депутат райради Ройтман, лікар-акушер Бать, зубний лікар Гринцвай, завідуючий поліклінікою Сінхо Каган, доктор філософії Моргуліс, механік Михайло Гіль, слюсар Ситман та ін.²

На стику нинішніх вулиць Данила Галицького - Тараса Буль-

1*. ДАРО ф.Р.-534. оп. 1, спр. 1, арк. 18; спр.3, арк.72; спр. 4, арк.67, 73.

2*. ДАРО, ф. р. 534. оп. 1, спр. 3, арк. 68; спр. 4. арк. 77-78.

би, колишніх Боженка, Жовтневої, розстріляно 650 чоловік.^{1*} На розстріл людей забирали з житлових будинків, гето, ловили на вулицях. Останнім днем життя для багатьох мешканців Дубно, навколишніх сіл стало 25 квітня 1943 року перед Паскою. Напередодні свята багато людей приїхало в місто за покупками, інші привезли товар на продаж. У цей час окупанти вчинили облави, хапали людей без розбору, деяких потім вивозили на роботи в Німеччину, а велику кількість просто розстрілювали на стадіоні.

В Дубно, у передмісті Сурмичі, фашисти створили два концентраційні табори для військовополонених у приміщеннях колишніх хмелярень, де знаходилось, за різними даними, 3300 чоловік офіцерського і рядового складу. Тут було багато поранених, деякі без рук і ніг. Умови життя військовополонених були нестерпними. Їм по декілька днів зовсім не давали їсти, постійними харчами була мерзла картопля, м'ясо здохлих коней, а також випадково вбитих собак.

Внаслідок нестерпних умов у військовополонених з'явилися симптоми голоду, безбілкові набряки, інфекційні хвороби, сипний тиф і особливо лютувала дизентерія. Через відсутність будь-якої медичної допомоги, а також з настанням холодів восени і взимку 1941/42 років, смертність серед полонених досягла надзвичайних масштабів.

Військовополонені, які могли пересуватися, шукали ще їжу. Будь-які передачі продуктів від місцевого населення заборонялись. Німці і поліцаї били і, навіть на смерть, усіх, хто намагався подати полоненим хоч що-небудь. Голод і смерть спричинили в таборі людоїдство.

Кожний день з таборів військовополонених на Сурмичах вивозили трупи. З табору на вул. Шевченка щоденно вивозили 20-25 чоловік. Якщо хтось з мешканців із жалю намагався подати полоненим хліба, картоплину, коли їх вели на роботи, то супроводжуючий поліцай бив даючого і беручого, виривав хліб і топтав його. Часто селяни і міщани розкидали картоплю, варені буряки, хліб на дорогах, якими водили полонених. Вони часто кров'ю з своїх ран писали на клаптиках паперу: «спасіть нас, нас вже небагато залишилось, нас збираються розстріляти». Загортали в ці записки камінь і перекидали через огорожу. Це все було на по-

^{1*} ДАРО, ф. Р. -534, оп. 1. спр.4, арк.67.

чатку квітня 1942 року.

Священик Іллінської церкви Володимир Ковальський розповідав: «Померлих військовополонених від холоду і голоду вивозили на православний цвинтар цілими великими трунами, укладаючи їх як снопи. Серед них були ще з признаками життя і як засипали могили, деякі просили, прийшовши у свідомість, не засипати і спасти життя». ¹

На весну 1942 року з усієї кількості військовополонених - більше 3 тисяч чоловік - залишилось у живих не більше 70 чоловік. ² Частину померлих полонених захоронено на цвинтарі передмістя Сурмичі.

Поліцаї з числа українців також брали участь у знищенні єврейського населення міста, сіл. У с. Красній Горі було влаштовано суд над радянськими активістами 1939-1941 рр. ОУН-УПА винищувала українців, які працювали в радянських, господарських органах, а також і тих, хто симпатизував або висловлювався про підтримку влади більшовиків. Улітку 1943 року в с. Тараканів націоналісти вбили польку Анастасію Вітковську. За критику діяльності ОУН-УПА в с. Липа був убитий селянин Ярохтей Поліщук. ³

Особливо жорстоко лютували окупанти з наближенням Червоної Армії. Терор досяг межі, люди боялись виходити з квартир посеред білого дня. Крім того, людей примушували працювати на копанні окопів і протитанкових ровів. У таких випадках виганяли масово з будинків - чоловіків, жінок, дітей і заставляли працювати, не розгинаючи спини, били людей як худобу, серед ночі вривалися в квартири, з лайкою, штовхаючи піднімали сплячих з ліжка і напівроздягнутих виганяли на дороги і гнали в місто, а тих, хто опирався, розстрілювали. ⁴ «Люди ненімецького походження були як раби. Обходились високомірно, на кожному кроці давали відчутти, що німці - вища раса, пани, а всі інші - робоча сила, меншовартосні» - згадував колишній директор музею Михайло Островський 1897 року народження, уродженець Дубного, безпартійний, проживав у роки війни на вул. Старій, 29. ⁵

1°. ДАРО, ф.Р.-534, оп.1. спр. 4. арк. 79.

2°. Щодо військовополонених, архівні матеріали називають в одних випадках 3000, в інших - 3300, з них 2200 померло.

3°. Поліщук В. Гірка правда. Торонто-Варшава-Київ, 1995. - С. 210.

4°. ДАРО, ф.Р.-634, оп.1, спр. 4. арк. 83, 86

5°. ДАРО ф.Р.-534, оп. 1. спр. 4. арк. 83.

Для розслідування злочинів фашистських окупантів в районі була створена надзвичайна комісія: голова М.Т.Любич (у травня головою був П.С.Безуглий), членами комісії були П.Н.Мітченко, М.І.Островський, В.І.Ковальський (священик Іллінської церкви) Л.М.Гринцвайг (лікар), С.М.Ткачук (лікар).

До роботи комісії залучалися експерти, спеціалісти різних галузей народного господарства. Внаслідок розкопок місць розстрілів була встановлена кількість знищеного мирного населення в Дубно та його околицях. За підрахунками автора знищено 19975 чоловік. Крім того, знищено 3320 військовополонених.

Отже, всього в місті жертвами стали 23295 чоловік. У селі Варковичі було розстріляно 2500 чоловік єврейського населення. Таким чином, число розстріляних складає 25795 чоловік. Крім цього, на території колишнього Вербського району знищено 601 чоловік. ^{1*}

Вивчивши всі матеріали, пов'язані зі знищенням мирного населення, військовополонених, розкраданням матеріальних цінностей, районна надзвичайна державна комісія зробила узагальнюючі висновки, а слідство прийшло до висновку, що масові розстріли проводили 17 осіб, в т.ч. арбайтцамт Папке - 36р., головіспектор арбайтцамта Амерштейн, регіренгінспектори Візе, Бріхман житель м. Гамбурга, гебітскомісар Брокс - 38р., ляндрірти - Міхель 50р., Краузе - 35р., риксларг-Лирс 40р., старший вах-мастер жандармерії Зойле - 38р., ляндрірт Ентель - 45р., штабс-ляйтер Аллетер - 28р., начальник жандармерії Кульба - 40р., помічник артбайтцамта Тайхман - 49р., секретар гебітскомісаріату Сарпата Шульг (жінка) - 25р., жандарми Согелей - 40р., Краузе - 48р.

У знищенні культурних цінностей винні і начальник бюро праці і його помічника Брук, фольксдойче капітан-поміщик з Кременеччини Савич. ^{2*}

1*: ДАРО, ф. 328. оп. 1 спр. 227, арк. 2.

2*: ДАРО, ф.Р.-534. оп. 1. спр. 4, арк. 74, 85.

Розділ 6

ВИЗВОЛЕННЯ

У лютому 1944 року лінія фронту наблизилась до Дубно.

З лютого підійшла до ріки Ікви на дільниці Дубно-Млинів 13-та гвардійська кавалерійська дивізія з 16-го гвардійського кавалерійського корпусу, яка вела бої з частинами поліцейської групи генерала Прюцмана і 454-ою охоронною дивізією у районі Дубно-Рівне.

Німецько-фашистське командування, намагаючись не допустити розвитку наступу 13-ої армії на південь, дати можливість закріпитися залишкам свого 13-го армійського корпусу і зайняти оборону на рубежі ріки Ікви, спішно в район Дубно висунуло 21-шу піхотну дивізію угорців і 7-му танкову дивізію, а також з району Шепетівки перекинуло 8-му танкову дивізію.

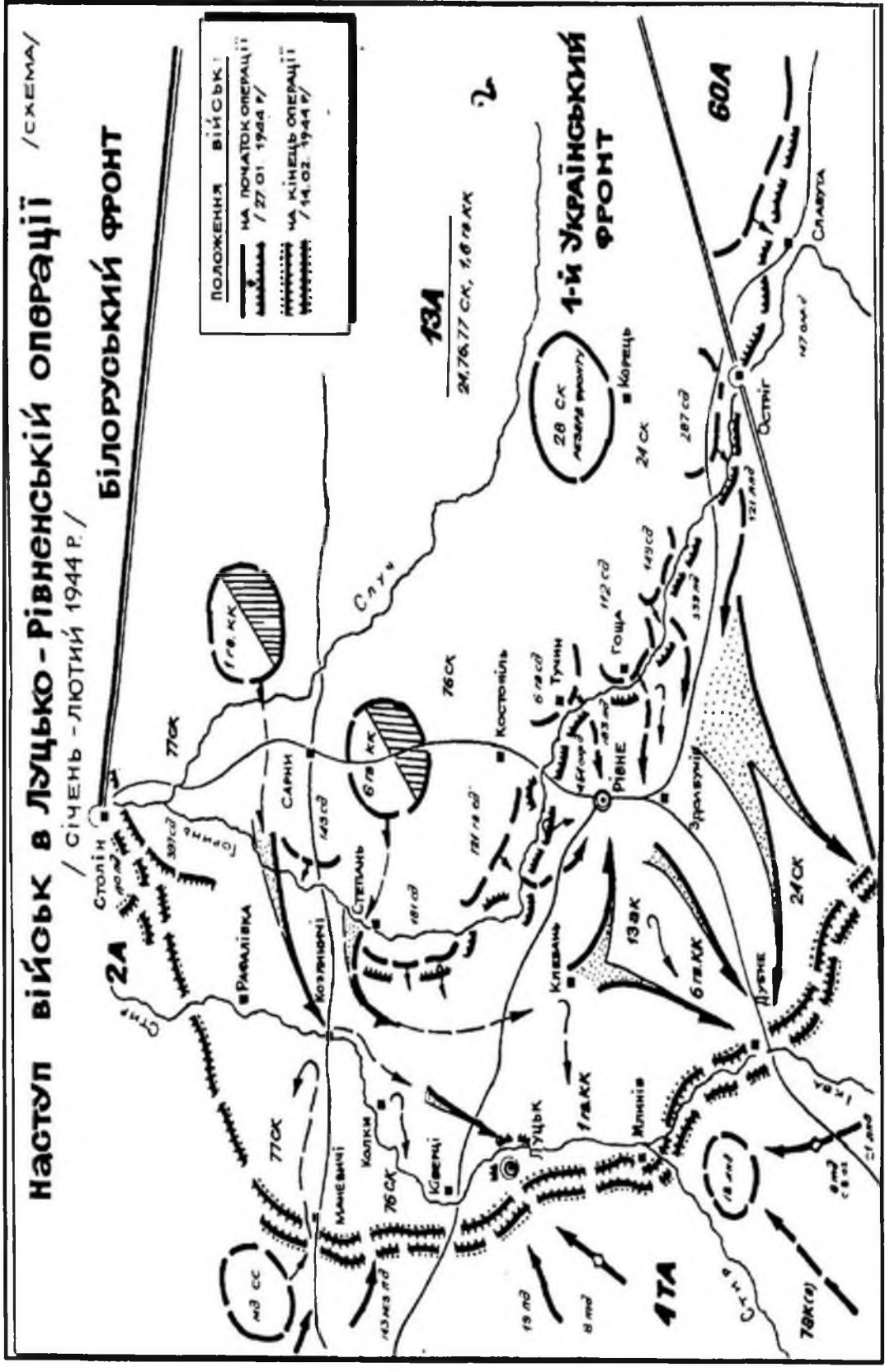
Радянське командування намагалося зміцнити 13-ту армію і розвинути її успіх на дубенському напрямку. Командуючий 13-ою армією генерал-лейтенант М.П.Пухов наказав використати 6-ий гвардійський кавалерійський корпус і йому тимчасово підпорядкував 6-ту гвардійську стрілецьку дивізію 76-го стрілецького корпусу. Крім того, силами 149-ої стрілецької дивізії 24-го стрілецького корпусу продовжувався наступ на Дубно.

У зв'язку з бездоріжжям і слякоттю, а також наявністю в тилу радянських військ багаточисленних розрізаних груп противника, які відходили на Дубно, перегрупування частин 13-ої армії затягнулось до 5 лютого.

У важких боях 5 лютого частини 6-го гвардійського кавалерійського корпусу під командуванням генерал-лейтенанта С.В.Солодова знищили в районі Дубно понад 2 тисячі ворогів, 20 танків, захопили в полон 860 солдатів і офіцерів¹.

6 лютого фашисти силами 7-ої танкової дивізії, 18-ої і 21-ої піхотної дивізій угорців при підтримці 70 танків і штурмових гар-

¹ **Белкин И.М.** 13-я армия в Луцко-Ровенской операции 1944. - М., Воениздат. -1960.-С.122.



мат вісім разів переходили в контратаки, щоб відкинути 6-ий гвардійський кавалерійський корпус. Корпус в свою чергу готувався на 7-8 лютого до наступу. Командир генерал - лейтенант С.В.Соколов вирішив оволодіти м.Дубно, наносячи удари ворогу з трьох напрямків. Для цього 13-та гвардійська кавалерійська дивізія мала наступати на Дубно з північно-західної сторони, 8-ма гвардійська і 8-ма кавалерійська дивізії - зі сходу і південного-сходу, а 14-та стрілецька дивізія - з півдня і перерізати шляхи на Кременець, Броди, форсувавши Ікву.

9 лютого радянські війська відновили наступ у районі Дубно. Найбільшого успіху досягла 13-та гвардійська кавалерійська дивізія, яка на кінець дня увірвалась в місто з заходу і зав'язала жорстокі бої з частинами 7-ої танкової дивізії гітлерівців.

З ранку 10 лютого бої розгорілись з новою силою. Неодноразові спроби 6-го гвардійського корпусу підійти до Дубно зі сходу і південного сходу, не мали успіху - заважали розливи ріки.

13-та гвардійська дивізія вела бої в центрі міста, але не одержавши підтримки з фронту, була зупинена і відійшла на західну околицю. Сюди ворог направив нові підкріплення з фронту.

11 лютого бої продовжувались. Численні спроби фашистів оточити 13-ту гвардійську дивізію не мали успіху, однак кавалеристи відступили.

На протязі 12 і 13 лютого частини 6-го гвардійського корпусу багаторазово атакували ворога, який усіма силами намагався утримати місто і з цією метою перекинув з району Старого Синява - 340-у і 327-у піхотні дивізії. Незважаючи на те, що всі контратаки противника були відбиті, обстановка змінилась на користь німців. 14 лютого командуючий фронтом наказав припинити наступ на Дубно і перейти до оборони. ^{1*}

Проявили мужність і самопожертву командно-політичні працівники 6-го гвардійського кавалерійського корпусу. 13 лютого 1944 року в боях за Дубно парторг 2-го екскадрону Емілін з групою бійців увірвався на околицю міста і, вів кількагодинний бій з переважаючими силами противника, підтримуваними самохідними гарматами. Солдати боронилися стійко. Командир Емілін, будучи пораненим, продовжував керувати боєм.

1*. 13-ая армия в Луцко-Ровенской операции 1944 г. - М., 1960. - С.118-125.

У нерівному бою з гітлерівцями під м. Дубно в лютому 1944 року командир гарматної обслуги старший сержант Іван Федорович Жуков підбив дев'ять танків і знищив 80 ворожих солдатів і офіцерів. У цьому бою був смертельно поранений, похований у Рівному.^{1*}

У ході Проскурівсько-Чернівецької операції 16 березня 1944 року радянські війська відновили наступ на Дубно. Частина 149-ї (командир полковник А.А.Орлов) та 172-ї (командир полковник М.В.Коркішко) стрілецької дивізії вв'язалися у вуличні бої.

В бою за Дубно відзначилася рота лейтенанта Морозова. Готуючись до наступу на місто, рота окопалася на невеличкому островку довкола монастиря «Чесний Хрест». Навкруги було болото. Від

острівка в напрямку міста бійці проклали з дощок, полін вузькі містки-кладки. По них і вирушила рота на штурм міста з північного заходу.



А.А. Орлов

М.П. Пухов



^{1*} Бойова і трудова слава Ровенщини. Львів, 1967. - С.66.

Ворог оперезав східну околицю міста кількома рядами колючого дроту, у монастирі бернардинів зосередив артилерійські установки. Суцільними вогневими точками був усіяний район від замку до сучасного автовокзалу та у напрямку Сурмич.

І ось 17 березня 1944 року у передсвітанкове небо полетіло три червоні ракети - сигнал до атаки. Розпочалась артилерійська підготовка. Провалюючись крізь крихкий лід, втискуючи у багно дошки, різне ломаччя, бійці йшли вперед. У наступ перейшли 747-ий та 514-ий стрілецькі полки.

Застосувавши обхідний маневр, рота М.П.Морозова вийшла на північно-західні околиці міста (в районі монастиря бернардинів). Під ураганим вогнем, подолавши мінне поле, ворожі траншеї, бійці увірвалися в місто й встановили переможне червоне полотнище. У вуличних боях проявили себе і воїни кулеметної роти, якою командував молодший лейтенант Голенишев. Вони завжди були там, де ворог чинив найбільший опір, і розчищали шлях піхоті.

За визволення Дубно дивізія була нагороджена орденом Суворова другого ступеня.^{1*}

За Дубно героїчно боролися воїни багатьох національностей. Серед них тувинські добровольці. Війська 31-го гвардійського Кубано-Чорноморського козачого полку, 8-ї гвардійської імені Морозова кавалерійської дивізії, до складу якої входили тувинці, одержали завдання оволодіти передмістям Сурмичами. Тувинці проявили героїзм і мужність при виконанні завдання. В бою противник перейшов у контрнаступ, прикриваючи відхід, 19 сміливців билися до останнього патрона. Вони героїчно загинули в бою. Тувинський ескадрон під командуванням капітана Кечи-



М.П. Морозов.

^{1*} Освобождение городов. *Справочник по освобождению городов в период Великой Отечественной войны 1941-1945 гг.* - М., 1985. - С. 87.

ла Оола пройшов шлях від Деражного до Дубно. За цей час загинув 61 воїн-тувинець. ¹

Президія Верховної Ради СРСР за доблесть і мужність нагородила орденами і медалями багатьох тувинських добровольців. Указом Президента СРСР від 5 травня 1990 року капітану Кечилу Оол-Тулушу Балдановичу присвоєно звання Героя Радянського Союзу.

Начальник артилерії полку Френкель у момент відбиття шаленої атаки ворога особисто коригував вогонь на вулицях міста. Під його командуванням був підбитий один «фердинанд» і два танки. На самохідній гарматі Френкель прямим наведенням розстрілював живу силу і техніку противника. У цьому бою Френкель загинув.

В одному із донесень політвідділу корпусу повідомлялось, що 23-ій гвардійський кавалерійський полк тридцять сім годин вів безперервний кровопролитний бій в Дубно з переважаючими силами піхоти і танків противника. Ніхто не залишив своєї позиції.

В боях під Дубно загинув 22 березня 1944 року при бомбардуванні скупчення противника на шосе Дубно-Броди майор Іван Васильович Павлюченко, командир екскадрильї 525-го штурмового авіаційного полку, зробивши 149 бойових вильотів.

Військам, які брали участь у визволенні Дубно, наказом Верховного Головнокомандуючого від 17 березня 1944 року оголошена подяка, а в Москві був даний салют 12 артилерійськими залпами із 124 гармат.

Під час боїв за Дубно, яке знаходилось ще в руках німецько-фашистських загарбників, в селі Варковичі 17 лютого розпочав роботу по мобілізації до лав армії військовозобов'язаних райвійськкомат. Під час виконання завдання по мобілізації в селі Хо́мут був убитий лейтенант Камліцький. ²

Армійська газета «Сын Родины» за 21 березня 1944 року про перші враження від визволеного від окупантів м. Дубно писала: «Дубно- ти і легенда, і казка, і пісня, і бувалиця! В 1944 році 17 березня наші війська обложили місто гігантською набагато десятків кілометрів підковою, смертельно стискаючи ворожі пол-

1*. Хитрий Ч. Прикладом були комуністи. // Червона зірка. - 1990. - 13 квітня.

2*.Хроніка 44-го // Червона зірка -1990. - 17 березня.

чища, які залягли в Дубенському замку і на прилягаючих висотах... Блищать на сонці білі гостроверхі оцинковані дахи міських будинків. Червона черепиця багатовікового замку. Повсюди темніють весняні вікові дерева. Місто здалеку здається зовсім веселим і гарним.

... за свіжими слідами німців входимо в місто. Вони були тут годину - дві тому назад. Передні стіни багатьох будинків зруйновані, і живе нутро квартир широко розкладене - столи, накриті скатертями, посудні шкафи, дитячі коляски, дверні штори, які розвіває вітер. Дороги і тротуари покриті товстим шаром скла і мокрим пухом перин і подушок. Ідемо вглиб міста. Біля пустинних будинків валяються розбиті ліжка, дивани, на телефонних дротах висять залишки чоловічого одягу, закривавлений кашкет надітий на кілок палісадника, худі вимазані коти здичавіло перегукуються в обезлюднених будинках.

Розстріляні собаки валяються під ворітьми на дорогах, на тротуарах. Крамнички і майстерні зруйновані... ніде не побачиш, ніде не знайдеш іскорки життя... Увіходимо в один дім, у десятій - знову ті ж, розбиті вікна, розламані і випатрошені скрині, розчавлені безжалісним чоботом посуд і дитячі іграшки, недоїдений хліб, недопитий чай, неперегорівші жарини в грубках, голка у шитті, розсипана сіль і на ній калюжа свіжої крові.

Сліди німців! Рукоділля німців!

Костел у центрі міста... Двері розчинені навстіж. Хоругви зірвані зі стін, килими на великому вівтарі скомкані, покриті брудом солдатських чобіт, церковний посуд і підсвічники валяються на підлозі, в малих вівтарях все побите, зіпсоване.

Центральна площа. Через проломину в стіні будинку видніється розбитий рояль... Прострілена чапля-чучело валяється на бруківці. Мертві вулиці безлюдні. Вітер ляскає віконницями, поскрипують двері, сіється пуховий поземок. Люди, де ж вони, наші брати і сестри? У підземеллі вікового замку знайшли, нарешті, живу людину - Марію Кривець. Ми вивели її на сонце - обличчя жовтобрудне, очі запали, руки трясуться, під шкірою виступають кісті! Вона довгі тижні рятувалася від фашистів».

* * *

З нагоди Перемоги у Великій Вітчизняній війні в Дубно відбувся загальноміський мітинг, в якому взяли участь більше 5 тисяч чоловік. Тут виступили передовики виробництва, представники інтелігенції. Після мітингу колони демонстрантів прийшли до братських могил і поклали вінки на могили полеглих воїнів.¹

Фашистські окупанти завдали місту і району великих матеріальних втрат. За далеко неповними даними на фронтах війни загинуло 613 жителів Дубно, в т. ч. на території Латвії - 101 чоловік, в Польщі - 77, Росії - 65, Західній Україні - 62 та ін., серед них 158 чоловік пропали безвісти.²

Всього в армію було мобілізовано по району 8716 чоловік.

В боях за визволення Дубно і району смертю хоробрих загинуло 2390 радянських воїнів, в т. ч. 971 невідомий. Вони перезахоронені на військових меморіальних кладовищах в Дубно і Вербі. Всього було 187 захоронень, зокрема 30 братських могил, 157 - одиноких.

В роки війни в Дубно знаходилось 7 пересувних польових госпіталів, 3 евакогоспіталі, 11 військових госпіталів знаходилось у населених пунктах району, в т. ч. 2 у Варковичах і селах Верба, Білогородка, Камениця, Підлужжя, Софіївка, Микитичі, Панталія, Молодаво, Тараканів.

Дубнівчани щиро вшановують пам'ять загиблих радянських воїнів. У районі встановлено 44 пам'ятників і обелісків воїнам, жертвам фашизму, сталінізму, які загинули в роки Великої Вітчизняної війни.

1*. Советская Украина в годы Великой Отечественной войны 1941-1945. Док. и матер. в 3-х томах. т.3. - К., 1985. - С.425.

2*. Книга пам'яті України. Рівненська область, т.1. - Львів, «Каменярь», 1994. - С.412-443. (Підрахунки автора).



● Учасники боїв за визволення Дубно на святкуванні 25-ої річниці.

● Герой Радянського Союзу, почесний громадянин м. Дубно **П.К. Бабак**, командир 149-ої сд генерал-майор **А.А. Орлов** під час покладання вінків на міському меморіальному кладовищі.



● Учасники визволення Дубно від німецько-фашистських окупантів. Зліва направо: командир першої роти **Микола Петрович Морозов**, літправник газети «Вперед к победе», командир батареї 134-го артполку Герой Радянського Союзу **Рафаїл Семенович Павловський**, начальник штабу 3-го артдивізіону 134-го артполку **Олег Михайлович Вознесенський**.

Т А Б Л И Ц Я

окупації німецько-фашистськими загарбниками та звільнення радянськими військами населених пунктів Дубенського району.

<i>Назва населеного пункту</i>	<i>Дата окупації</i>	<i>Дата звільнення</i>
	1941р.	1944р.
Дубно	25 червня	17 березня
Верба	25.06	21.03
Заболоття	23.06	23.03
Кам'яниця	23.06	22.03
Микитичі	23.06	24.03
Носовиця	23.06	22.03
Підлужжя	23.06	22.03
Білогородка	24.06	18.03
Берег	24.06	18.03
Будераж	24.06	18.03
Вапенка	24.06	22.03
Велика Мильча	24.06	17.03
Мала Мильча	24.06	19.03
Птича	24.06	22.03
Глибока Долина	24.06	17.03
Дворище	24.06	22.03
Довжок	24.06	18.03
Кривуха	24.06	10.02
Кліщиха	24.06	10.02
Спалена	24.06	22.03
Студінка	24.06	22.03
Стовпець	24.06	22.03
Свідівець	24.06	19.03
Софіївка	24.06	22.03
Смолярня	24.06	22.03
Турковичі	24.06	18.03
Шепетин	24.06	18.03
Тараканів	24.06	10.03
Олександрівка	25.06	10.03
Івання	25.06	6.02
Забрама	25.06	17.03
Знесення	25.06	17.03
Підборці	25.06	17.03
Волиця	25.06	9.03
Вигнанка	25.06	17.03
Малі Сади	25.06	10.03
Сади Великі	25.06	10.03

Страклів	25.06	9.02
Велика Поляна	25.06	10.03
Грядки	25.06	27.02
Гірники	25.06	8.02
Забірки	25.06	22.03
Збитин	25.06	7.02
Злинці	25.06	8.02
Здовбиця	25.06	8.02
Замчисько	25.06	22.03
Витасівка	25.06	10.03
Людгардівка	25.06	6.02
Панталія	25.06	20.02
Придорожне	25.06	6.02
Комарівка	25.06	22.03
Кам'яна Верба	25.06	22.03
Варковичі	26.06	6.02
Гончариха	26.06	9.02
Бортниця	26.06	6.02
Дубрівка	26.06	6.02
Дворець	26.06	6.02
Завальє	26.06	6.02
Клинці	26.06	7.02
Костянець	26.06	6.02
Липа	26.06	6.02
Волиця Збитинська	26.06	7.02
Рідкодуби	26.06	20.03
Рачин	26.06	6.02
Погорільці	26.06	10.02
Маївка	26.06	9.02
Мирогоща	26.06	6.02
Молодаво	26.06	9.02
Мокре	26.06	9.02
Нараїв	26.06	9.02
Олибів	26.06	20.02
Острів	26.06	21.02
Черешнівка	26.06	7.02
Молодаво III	26.06	9.02
Підлісся	26.06	6.02
Переросля	26.06	28.02
Нагоряни	26.06	25.02
Семидуби	26.06	28.02
Плоска	26.06	28.02
Лебедянка	27.06	6.02
Красниця	27.06	6.02

Буца	27.06	18.03
Курдибань Жорнівський	27.06	7.02
Красна Гора	27.06	20.02
Тростянець	27.06	27.02
Повча	27.06	21.03
Пирятин	27.06	18.03
Мартинівка	27.06	20.03
Миньківці	27.06	19.03
Майдан	27.06	2.02
Жорнів	28.06	7.02
Нагоряни	28.06	6.02
Стара Миколаївка	28.06	
Сатиїв	28.06	7.02
Сокира	28.06	20.02
Копани	28.06	8.02
Княгинин	28.06	20.02
Конюшки	28.06	11.02
Крилів	28.06	7.02
Хомут (Зелений гай)	28.06	7.02
Варковицький	28.06	7.02
Смига	28.06	20.03
Ульбарів	28.06	6.02
Білоберіжжя	29.06	20.02
Великі Загорці	29.06	10.03
Дядьковичі	29.06	7.02
Заруддя	29.06	20.02
Листвин	29.06	20.02
Малі Загорці	29.06	10.03
Озеряни	29.06	20.02
Бондарі	1.07	2.03
Бірок	1.07	28.02
Видранка	1.07	18.03
Довге Поле	1.07	1.03
Клюки	1.07	28.02
Нова Миколаївка	1.07	1.03
Соснове (Обгів)	1.07	1.03
Судобичі	1.07	28.02

З м і с т

Розділ 1. Дубно напередодні війни.....	5
Розділ 2. Бої за Дубно	8
Розділ 3. Дубно в умовах окупації	20
1. Встановлення «нової влади».....	20
2. Господарство в період окупації.....	27
3. Становище національної культури	33
4. Окупаційна влада і церква	42
Розділ 4. Опір окупантам.....	47
Розділ 5. Жертви фашизму.....	54
Розділ 6. Визволення	59

Красназавче видання
САВЧУК Петро Оксентійович
Дубно в роки війни (1941-1945рр.)
Історичний нарис

Редактор *Михайло Підлипний*
Художник *Олексій Литвин*

Комп'ютерний набір та верстка
Ліана Мельник
Олександр Кулик

Здано до набору 29. 12. 98р.
Зам. № 81.
Підп. до друку 22.02.1999р.
Папір офсетний.
Друк офсетний.
Формат 60X84 1/16.
Гарнітура UkrainianBaltica
Друк. арк. 4.18.
Тираж 1000 прим.

ISBN 966-7206-19-X

с137 Петро САВЧУК
Дубно в роки війни (1941-1945). Історичний нарис. - Рівне:
«Ліста». - 1999. - 72 стор. з ілюстраціями.

Нарис покликаний дати більш повне уявлення про місто Дубно, що на Рівненщині, в роки Великої Вітчизняної війни. Доповнений новими, досі маловідомими, історичними фактами, він містить сучасне бачення минулого міста. Ряд подій, що відбувалися тут під час війни, позбуваються закам'янілості і трактуються з позицій сьогодення.

1st RP

